

Πρόλογος

Ο τόπος ως μεταβλητή της κοινωνικής συγκρότησης και της πολιτικής συμπεριφοράς

Αργύρης Κυρίδης

Ο τόπος ως όρος συγκρότησης της κοινωνίας εισήχθη στην κοινωνική θεωρία από τον Georg Simmel από τις αρχές του 1900, αλλά χρειάστηκε να περάσουν 80 περίπου χρόνια για να μπορούμε να διατυπώσουμε την άποψη ότι πλέον μια χωρική θεώρηση της κοινωνίας έχει αναγνωρίσιμη θέση στην κοινωνιολογική σκέψη. Και δεν είναι υπερβολή να ισχυριστούμε ότι το «τοπικό» ως εμπράγματη εκδοχή του αφηρημένου κοινωνικού τόπου έχει διεισδύσει αρκετά βαθιά στη σύγχρονη επιστημονική κοινωνική σκέψη τόσο ως «παράδειγμα» και ως ερευνητική αφετηρία όσο και ως αυτοτελές πεδίο επιστημονικής εμβάθυνσης. Πολύ σωστά ο E. Casey αναφέρει ότι δεν υπάρχει κάτι που να ενδιαφέρει τους κοινωνιολόγους και να μην είναι κάπου¹. Όντως, καθετί που ενδιαφέρει έναν κοινωνιολόγο, ή γενικότερα κάθε κοινωνικό επιστήμονα, βρίσκεται κάπου. Καταλαμβάνει κάποιο χώρο, και προσδιορίζουμε τις περισσότερες φορές την οντότητά του χρησιμοποιώντας, μεταξύ άλλων, και τον τόπο όπου βρίσκεται, δρα ή αλληλεπιδρά με στοιχεία του περιβάλλοντος.

Στον 20^ο αιώνα η επιστημονική θέαση της κοινωνίας και των κοινωνικών συστημάτων δεν αναγνώριζε χωρικούς ή τοπικούς προσδιορισμούς, παρά μόνο σε περιπτώσεις όπου κάποιες ιδιαιτερότητες έπρεπε να αναδειχτούν. Αλλά και πάλι, οι κοινωνίες αντιμετωπίζονταν ως χωριστές οντότητες —ενδογενείς κατά κάποιον τρόπο— αφού ούτως ή άλλως υπήρχαν πραγματικά περιορισμένες δυνατότητες επικοινωνίας μεταξύ των κοινωνιών για να μπορούμε να μιλάμε για μια παγκόσμια κοινωνία ή για να μπορούμε να μελετάμε τα κοινωνικά συστήματα μέσα από χωροχρονικούς προσδιορισμούς. Εξάλλου, η φανταστική κοινότητα του έθνους και η πολιτειακή οργάνωσή του σε κράτος εσόκλειε στην εδαφική του περιοχή την εκδήλωση πολλών κοινωνικών φαινομένων.

Το γεγονός ότι κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα λαμβάνει χώρα σε ένα συγκεκριμένο τόπο, η ύπαρξη αποστάσεων, οι διαφοροποιήσεις μεταξύ γεωγραφικών περιοχών και οι κοινωνικοί συμβολισμοί που αποδίδονται σε συγκεκριμένους τόπους δείχνουν ότι ο τόπος είναι αναπόσπαστος για τις κοινωνικές λειτουργίες².

Η κοινωνιολογική σκέψη πέρασε από την υπέρβαση³ ή την απουσία⁴ του τόπου και από τις πόλεις χωρίς τόπους⁵ στη μοντέρνα «φαντασμαγορική»⁶ του εποχή. Σήμερα, όταν αναφερόμαστε στον τόπο, συνεκτικά αναφερόμαστε σε μια γεωγραφική περιοχή, η οποία έχει όνομα, συνδέεται με συγκεκριμένα υλικά χαρακτηριστικά —φυσικά ή ανθρωπογενή— και με συγκεκριμένες αξίες και κοινωνικά νοήματα. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε έναν τόπο χωρίς να χρησιμοποιήσουμε ένα όνομα ή εν πάση περιπτώσει μια γεωγραφική περιγραφή που

¹ Casey, E.S. (1993). *Getting Back into Place: Towards a Renewed Understanding of a Space – World*. Bloomington: University of Indiana Press.

² Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour*, London: Macmillan, σ. 14.

³ Coleman, J.S. (1993). The rational reconstruction of society. *American Sociological Review*, 58, 1-15.

⁴ Relph, E. (1976). *The placelessness of place*. London: Pion.

⁵ Sorkin, P. (1999). Introduction: Traffic in Democracy. In: J. Copjec and P. Sorkin (eds) *Giving Ground: The politics of Propinquity*, pp. 1-5, New York: Verso.

⁶ Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

στην καθημερινότητα δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει τοπωνύμια. Εξάλλου, κάθε τόπος είναι γεωγραφικά μοναδικός⁷. Οι τόποι είναι ένας συνδυασμός φυσικών και ανθρωπογενών υλικών χαρακτηριστικών. Μιλώντας λοιπόν για μια γεωγραφική περιοχή συμπεριλαμβάνουμε τόσο το φυσικό της περιβάλλον όσο και την παρέμβαση του ανθρώπου σε αυτή (οικήματα, καταστροφές, εξωραϊσεις, κέντρα διασκέδασης κ.λπ.)⁸. Στην ίδια λογική μπορούν να ενταχθούν και οι προσεγγίσεις του τόπου ως «συνάθροιση» υλικών⁹. Τέλος, κάθε τόπος περιγράφεται. Περιγράφεται με τη χρήση ονομάτων¹⁰, χαρακτηριστικών και μέσα από τις συγκεκριμένες περιγραφές του αποδίδονται χαρακτηριστικά, αξίες και κοινωνικές νοηματοδοτήσεις¹¹.

Ο κάθε τόπος, ως αντιληπτικό σχήμα μιας «ορισμένης γεωγραφικής περιοχής» είναι αυτό που είναι γιατί οι άνθρωποι του επισυνάπτουν ποιοτικά στοιχεία και αναφορές αποδίδοντάς του μια ορισμένη ταυτότητα¹². Οι ποιότητες που αποδίδονται στους τόπους δεν είναι τίποτε άλλο από κωδικοποιήσεις των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν με το φυσικό τους περιβάλλον ή μεταξύ τους σε μια ορισμένη —τελικά «αυθαίρετα»— γεωγραφική περιοχή. Υπό αυτήν την έννοια, οι τόποι δεν είναι τίποτα άλλο από φυσικές δομές, οι οποίες επί-οικοδομούνται μέσα από την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις κοινωνικές συλλογικότητες. Ο τόπος είναι τελικά ένας συνδυασμός φυσικών δομών και ανθρωπίνων συνεισφορών¹³. Εξάλλου, στον ίδιο ακριβώς τόπο μπορούν να αποδοθούν διαφορετικές κοινωνικές σημάνσεις όπως ιστορικές, πολιτικές, οικογενειακές, αισθητικές και προφανώς επιστημονικές¹⁴. Και δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου μια σειρά από ιστορικά γεγονότα, ακόμα και κοινωνικές συγκυρίες, διαμορφώνουν αυτό που ονομάζεται «αίσθηση» του τόπου¹⁵. Κοινωνικοί συμβολισμοί αποδίδονται σε συγκεκριμένους τόπους και στην πραγματικότητα οι τόποι βρίσκονται υπό συνεχή κοινωνική διαπραγμάτευση¹⁶.

Στις μέρες μας, οι βασικές τάσεις που κυριαρχούν στην κοινωνιολογική μελέτη του τόπου είναι δύο. Από τη μία, μελετάται ο τρόπος με τον οποίον τα κοινωνικά φαινόμενα προσδιορίζονται τοπικά. Μεταξύ αυτών των φαινομένων είναι οι κοινωνικές διευθετήσεις, η κατανάλωση, η αφομοίωση κ.λπ.¹⁷. Από την άλλη, ο τόπος θεωρείται συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής αλλαγής¹⁸.

⁷ Entrikin, J.N. (1991). *The Betweenness of Place: Towards a Geography of Modernity*. London: McMillan.

⁸ Dupuis, E.M. and Vandergeest, P. (1996). *Creating the Countryside: The Politics of Rural and Environmental Discourse*. Philadelphia: Temple University Press. Schama, S. (1995). *Landscape and Memory*. New York: Vintage.

⁹ Latour, B. (1996). *Aramis or the love of technology*. Cambridge: Harvard University Press. Bijker WE, Hughes, T.P. and Pinch, P. (1987). (eds) *The social construction of technological systems*. Cambridge: MIT Press.

¹⁰ Feld, S. and Basso, K.H. (eds) (1996). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.

¹¹ Soja E.W. (1989). *Postmodern Geographies: The reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.

¹² Rotenberg, R. and McDonough, G. (1993) (eds) *The cultural meaning of urban spaces*. Westport: Bergin & Garvey. Kitchin, R.M. (1994). Cognitive maps: What are they and why we study them? *Journal of Environmental Psychology*, 14, 1-19. Walter, E.V. (1988). *Placeways: A Theory of Human Environment*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

¹³ Steele, F. (1981). *The sense of place*. Boston: CBI Publishing, σ. 9.

¹⁴ Semken, S. and Butler Freeman, C. (2008). Sense of Place in the Practice and Assessment of Place-Based Science Teaching. *Science Education*, 92, 1042 – 1057.

¹⁵ Brandenburg, A. M., & Carroll, M. S. (1995). Your place or mine?: The effect of place creation on environmental values and landscape meanings. *Society and Natural Resources*, 8, 381 – 398. Williams, D. R., Patterson, M. E., Roggenbuck, J. W., & Watson, A. E. (1992). Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences*, 14, 29 – 46.

¹⁶ Casey, E. S. (1996). How to get from space to place in a fairly short stretch of time: Phenomenological prolegomena. In S. Feld & K. H. Basso (Eds.), *Senses of place* (pp. 13 – 52). Santa Fe, NM: School of American Research Press.

¹⁷ Binder, A.J. and Cheyne, A. (2010). Cosmopolitan Preferences: The Constitutive Role of Place in American Elite Taste for Hip-Hop Music 1991-2005. *Poetics*, 38, 336-364. Lamont, M. and Molnar, M., (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28, 167–195. Pachucki, M.A., Pendergrass, S., Lamont, M., (2007). Boundary processes: recent theoretical developments and new contributions. *Poetics*, 35, 331–351.

¹⁸ Βλ. Binder, A.J. and Cheyne, A. (2010). Cosmopolitan Preferences: The Constitutive Role of Place in American Elite Taste for Hip-Hop Music 1991-2005. *Poetics*, 38, 336-364. Επίσης: Gieryn, T.F., (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology* 26, 463–496.

Είναι ξεκάθαρο ότι ο τόπος δεν ταυτίζεται εννοιολογικά με το χώρο. Ο τόπος είναι στην πραγματικότητα ο χώρος όπου υπάρχει και ζει ένας πληθυσμός ανθρώπων, επεμβαίνει και αλληλεπιδρά με το περιβάλλον. Επισυνάπτει στο χώρο συμβολισμούς, νοήματα, συλλογικότητες και κουλτούρα¹⁹.

Η υλική υπόσταση του τόπου και οι κοινωνικοί συμβολισμοί που του αποδίδονται αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία παράγονται, δομούνται και αναπαράγονται οι κοινωνικές ιεραρχίες. Από την κοινωνική διαστρωμάτωση, την κατανομή και την αναπαραγωγή της εξουσίας μέχρι και την κυρίαρχη ιδεολογία. Είναι χαρακτηριστικό ότι το υλικό περιβάλλον και οι ενσωματωμένοι του συμβολισμοί δημιουργούν τις βάσεις πάνω στις οποίες χτίζονται οι κοινωνικές σχέσεις και οι ιεραρχίες που απορρέουν από αυτές. Η ιδιοκτησία ως πρωτογενής συμβολική δομή απόδοσης υλικών και συμβολικών προνομίων, αλλά και ως βάση κάθε παραγωγικής σχέσης είναι το πρωτογενές πλαίσιο εντός του οποίου οικοδομούνται οι σχέσεις παραγωγής και οι δομικές και οι λειτουργικές συνιστώσες της κοινωνικής ζωής. Η κατανομή των πληθυσμών σε οικισμούς —από τα μικρά χωριά μέχρι τις μεγαλουπόλεις— έχει να κάνει με ιεραρχήσεις που αποτυπώνονται πάνω σε διατάξεις και διαχειρίσεις του τόπου. Εξάλλου, ο Henri Lefebvre ονόμασε ως κοινωνικό τόπο το χώρο όπου αναπαράγονται οι σχέσεις παραγωγής και όπου οι διαλεκτικές αντιφάσεις είναι κυρίως χωρικές και λιγότερο χρονικές²⁰. Προφανώς ο H. Lefebvre αντιλαμβάνεται τον τόπο ως ικανή και αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη του κοινωνικού φαινομένου των σχέσεων παραγωγής. Τα υλικά μέσα της παραγωγής προέρχονται και χρησιμοποιούνται από και σε κάποιον ορισμένο τόπο. Η εργασία προέρχεται από, και εκτελείται σε κάποιον τόπο. Το κεφάλαιο υπάρχει και ενεργοποιείται σε κάποιον τόπο. Και όταν κινδυνεύει το κεφάλαιο έχει το πλεονέκτημα —έναντι της εργασίας— να κινείται γρηγορότερα και να αλλάζει τόπο.

Τα όρια της ανθρώπινης και της κοινωνικής δράσης μπορούν επίσης να έχουν χρονικούς, ηθικούς ή τοπικούς προσδιορισμούς. Τα σύνορα είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα και οι κοινωνικές συλλογικότητες αποφασίζουν να προσδιορίσουν τα τυπικά όρια της δράσης τους. Το χωράφι και το οικόπεδο, για παράδειγμα, συνιστούν τα τοπικά όρια της ατομικής ιδιοκτησίας, ενώ ο δήμος, η επαρχία, ο νομός, η περιφέρεια, η χώρα ή τα σύνορα ενός υπερεθνικού συνασπισμού συνιστούν τα χωρικά όρια δράσης των συλλογικοτήτων. Κάθε έκταση που περιλαμβάνεται μεταξύ των τυπικά ή άτυπα προσδιορισμένων ορίων είναι εφοδιασμένη με κοινωνικά νοήματα και συμβολισμούς. Και φαίνεται ότι η σύνδεση των ατόμων και των κοινωνικών συλλογικοτήτων με συγκεκριμένες χωρικές περιοχές είναι μια έμφυτη τάση που προκύπτει ως ανάγκη κάθε ζωντανού οργανισμού να συνδέει με κάποιον τρόπο την ύπαρξή του με συγκεκριμένο χώρο, στον οποίο μάλιστα και αποδίδει χαρακτηριστικά αναγκαία, ζωτικά και αναπαλλοτρίωτα για την ύπαρξή του.

Τα σύνορα, κάθε είδους σύνορα που προσδιορίζουν με ακρίβεια μια γεωγραφική περιοχή συνιστούν στις πλείστες των περιπτώσεων ικανή και αναγκαία συνθήκη για την κατανομή και την άσκηση της εξουσίας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κάθε μορφή τυπικής εξουσίας, μεταξύ άλλων, ορίζεται και συμπυκνώνεται εντός ενός συγκεκριμένου και αυστηρά προσδιορισμένου χώρου. Για κάθε μορφής εξουσία προσδιορίζονται αυτοδίκαια και τα χωρικά όρια της άσκησης της. Ακόμα περισσότερο, στον κοινοβουλευτισμό, ο τόπος —αυστηρά προσδιορισμένος σε επίπεδο διοικητικών διαιρέσεων της χώρας— συνιστά το αναπόσπαστο στοιχείο της αντιπροσωπευσης στα πλαίσια της βασικής λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού.

¹⁹ De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press. Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge: Blackwell. Hillier, B. and Hanson, J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁰ Lefebvre, H. (1973). *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. Allison & Busby, σσ. 17-19.

Η πολιτική εξουσία ως μία από τις κοινωνικές ιεραρχίες απαιτεί από τη φύση της τους κυριαρχούμενους, αλλά και τα γεωγραφικά όρια της κυριαρχίας. Η ψήφος, η αποχή, ο ακτιβισμός και η επανάσταση απαιτούν τα όρια που θέτει ο τόπος²¹. Αυτή καθεαυτή η έννοια της χώρας απαιτεί την ταυτόχρονη ύπαρξη της γεωγραφικής περιοχής, του λαού και της κυβέρνησης. Τρεις συνιστώσες που συνδέονται ευθέως με το πολιτικό εξουσιαστικό φαινόμενο. Μιλώντας για μια χώρα, συχνότερα μας έρχεται στο μυαλό η γεωγραφική της τοποθεσία —την οποία άλλοτε τη γνωρίζουμε και άλλοτε την αναζητούμε— και σπανιότερα άλλα ειδικά χαρακτηριστικά της. Δεν πρέπει ακόμα να ξεχνάμε ότι στις μέρες μας η πλειονότητα των ασκήσεων εξουσίας ή ακόμα και οι ωμές διαμάχες —ένοπλες, συμβολικές ή οικονομικές— έχουν την ξεκάθαρη τάση να απεικονίζονται ως γεωγραφικές. Ο οικονομικός πόλεμος μεταξύ Η.Π.Α. και Ευρώπης, ο οικονομικός πόλεμος μεταξύ ευρωπαϊκού βορρά και νότου, οι ένοπλες συρράξεις σε αρκετές περιοχές της γης προσδιορίζονται πάντα με γεωγραφική ακρίβεια. Και θα μπορούσε μάλιστα να προσθέσει κάποιος ότι στις περισσότερες από αυτές τις περιπτώσεις το διακύβευμα είναι κάποιος τόπος. Για παράδειγμα, η γερμανική εδαφική επέκταση εμφανίστηκε ως ζήτημα αυτοάμυνας. Ο Mackinder στήριξε την προσέγγισή του σε μια αναλογική σχέση με τη Νευτώνεια φυσική και ανέπτυξε τη θεωρία της «πολιτικής κίνησης»²².

Η ανθρώπινη δραστηριότητα μεμονωμένα ή συλλογικά εκδηλώνεται οπουδήποτε. Κάθε κοινωνός έχει το δικαίωμα να βρίσκεται και να δρα κάπου. Κάθε συλλογικότητα έχει το χώρο και το χρόνο δράσης της. Και είναι αυτός ο χώρος και ο χρόνος που προσδιορίζει κατά ένα μεγάλο μέρος βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής δράσης, αλλά και από την άλλη, οι μορφές των κοινωνικών δράσεων προσδίδουν στο χώρο και στο χρόνο μορφολογικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, η μορφή της κοινωνικής συγκρότησης σε μια παραθαλάσσια και μάλιστα τουριστική περιοχή της Ελλάδας είναι εντελώς διαφορετική από τη μορφή της κοινωνικής συγκρότησης σε μια σαβάνα της κεντρικής Αφρικής. Στις ίδιες περιπτώσεις, όμως, είναι διαφορετικές οι επιπτώσεις που επιφέρουν στον τόπο, ως περιβάλλον, οι δραστηριότητες των αντιστοίχων κοινωνικών ομάδων. Είναι πολύ πιο πιθανόν, για παράδειγμα, οι ανθρώπινες δραστηριότητες στην παραθαλάσσια περιοχή να αλλοιώσουν σημαντικά το φυσικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, ο τόπος, ως φυσικός χώρος και ως σημαυτό, συνιστά μια υπολογίσιμη μεταβλητή που προσδιορίζει, τις περισσότερες φορές, με σαφήνεια, τη μορφή, το εύρος, το είδος, αλλά και τις επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Για τους λόγους αυτούς, η χωρική μεταβλητότητα της κοινωνικής δράσης επηρέασε τη σκέψη αρκετών κοινωνιολόγων από διαφορετικές σκοπιές και θεωρητικές αφετηρίες²³.

Ο τόπος είναι στην πραγματικότητα μια τρισδιάστατη οντότητα, αφού προϋποθέτει την ταυτόχρονη ύπαρξη τριών συνιστωσών: την τοποθεσία, το χρόνο και την κουλτούρα. Αν, για παράδειγμα, σε μια παρέα μιλήσουμε για τον Γιάννη και για μια συγκεκριμένη του ενέργεια ταυτοχρόνως ορίζουμε το χρόνο, τον τόπο και τα σημαυτόμενα της τέλεσής της —δηλαδή τη διάχυτη κουλτούρα αναφοράς. Το ίδιο συμβαίνει και κατά την αναφορά μιας συλλογικής δράσης, όπως, για παράδειγμα η εξέγερση στην Αθήνα μετά το θάνατο του Αλέξη Γρηγορόπουλου. Η «εξέγερση», δεν έχει κανένα νόημα εάν δεν αναφερθούμε στην Αθήνα, στο Δεκέμβρη του 2008 και στον Αλέξη Γρηγορόπουλο. Είναι ξεκάθαρο. Όταν θέλουμε να κατανοήσουμε και να

²¹ Sellers JM. (1998). Place, post-industrial change, and the new left. *European Journal of Political Research*, 33, 187–217.

²² Archer, J.C. and Shelley, F.M. (1985) Theory and methodology in political geography, in M. Pacione (ed.), *Progress in Political Geography*. Dover, NH: Croom Helm, σ. 17.

²³ Για τη μαρξιστική προσέγγιση του τόπου βλέπε Lefebvre, H. (1973). *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. Allison & Busby. Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge: Blackwell. Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press. Soja, E.W. (1989). *Post-modern Geographies: The reassertion of space in critical theory*. London: Verso.

ερμηνεύσουμε μια ατομική ή συλλογική συμπεριφορά θα πρέπει να την τοποθετήσουμε σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο του οποίου προφανώς μία από τις διαστάσεις είναι η χωρική. Και η χωρική διάσταση περιλαμβάνει τις συνιστώσες της τοποθεσίας, του χρόνου και της κουλτούρας.

Κάθε τόπος σημασιοδοτεί έναν κοινωνικό κόσμο. Έναν κοινωνικό μικρόκοσμο, για την ακρίβεια, πλήρη προσδιορισμών, σημάνσεων, συλλογικών δράσεων, αλλαγών και κουλτούρας. Και δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι στις μέρες μας η σκέψη και η έρευνα για το επιστητό λειτουργεί μικρο-σκοπικά, αφού από τις μεγάλες υλικές δομές και τις κοινωνικές συλλογικότητες έχει στραφεί στον υλικό και στον κοινωνικό μικρόκοσμο. Η επιστήμη, θετική ή κοινωνική, φαίνεται να έχει αποφασίσει ότι η φύση και ο άνθρωπος ως άτομο ή ως συλλογικότητα μπορούν καλύτερα να μελετηθούν από «μέσα προς τα έξω», από το μερικό προς το γενικό, από το μικρόκοσμο προς τον κόσμο. Στο πέρασμα των αιώνων, η φύση ως όλο και η κοινωνία ως συμπαγές μόρφωμα, η φύση και η κοινωνία ως υπερδομές, παρέδωσαν την ερευνητική σκυτάλη στο «μέρος», στο υποσύνολο και στην υπό-δομή²⁴.

Ο τόπος ως εμπράγματο όριο της κοινωνικής υπό-δομής, στις μέρες μας, συνιστά πλέον το κύριο ερευνητικό πεδίο για τις περισσότερες από τις κοινωνικές επιστήμες και τους κλάδους τους. Η κοινωνιολογία, η πολιτική επιστήμη, η κοινωνική ανθρωπολογία, η ιστορία φαίνεται να έχουν στρέψει την προσοχή τους στο τοπικό πεδίο. Και δεν είναι γιατί το κοινωνικό όλο δεν γοητεύει πια τους ερευνητές ή γιατί έχει εξαντληθεί ως «ερευνητικός τόπος», αλλά γιατί έχει γίνει κοινή συνείδηση στην επιστημονική κοινότητα ότι το όλο θα κατανοηθεί, θα ερμηνευτεί και θα κατακτηθεί «περνώντας» από τα μέρη του.

Η ανάπτυξη του έθνους-κράτους έδωσε και την ώθηση για τη μελέτη των κοινωνικών και των πολιτικών δομών που διαμορφώνονται και αναπτύσσονται σε «κλειστούς πληθυσμούς» (*populus clausus*) που ζουν και δραστηριοποιούνται σε «κλειστές περιοχές» (*territorium clausum*). Αυτή είναι και η φύση της κοινωνικής δομής που αναπτύχθηκε στο έθνος κράτος, η «κλειστή κοινωνία» (*societa clausa*)²⁵. Στον κοινωνικό και στο γεωγραφικό ζωτικό χώρο του έθνους-κράτους το κοινωνικό σύστημα φάνταζε συμπαγές, αδιαίρετο και πρακτικά και νοηματικά αδιάσπαστο. Είναι αλήθεια ότι το έθνος αποτέλεσε ένα νέο συλλογικό ον, εμπλουτισμένο συλλογικά που δικαιούται να εκφράζεται ως συλλογικότητα ανεξάρτητα και ενάντια στη βούληση των ατόμων που το συγκροτούν σε μια ορισμένη στιγμή²⁶. Ο ιστορικός λόγος απαγκιστρώθηκε από την κυριαρχία και το νόμο και αφιερώνεται στην οικοδόμηση του «εμείς» μέσα από μια συνεχή αντιδιαστολή με τους «άλλους». Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατασκευάζονται εξαρχές οι «εθνικές» ταυτότητες και αναζητείται η μέθοδος με την οποία θα θεμελιωθεί και θα στοιχειοθετηθεί ιδεολογικά η εξουσία. Έτσι, παράχθη-

²⁴ Για παράδειγμα, από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα ξεκίνησε η επανάσταση της μοριακής βιολογίας με την ανακάλυψη ότι τα γονίδια αποτελούνται από DNA, του οποίου στη συνέχεια ανακαλύφθηκε και η δομή. Η επανάσταση αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα με την ανάλυση αλληλουχιών ολόκληρων γονιδιωμάτων (Καφότος, Φ.Κ. 2002). Μια επαναστατική προοπτική: η ανασυγκρότηση της Βιολογίας και η σύγκλιση της με την Ιατρική. (μτφρ. Β. Βακάκη). Στο Η. Stefansson (ed.) *Το μέλλον των Βιοεπιστημών*, (σσ. 11-32). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης). Ωστόσο, η ανάδυση της μοριακής βιολογίας δεν έγινε ομαλά, καθώς οι θεμελιωτές της συνθετικής θεωρίας της εξέλιξης, όπως ο Ernst Mayr και ο Theodosius Dobzhansky φοβούνταν ότι η έρευνα των εξελικτικών φαινομένων θα μετατοπιζόταν προς την έρευνα των μοριακών συστατικών τους. Έτσι, τη δεκαετία του '70 ξέσπασε μια διαμάχη ανάμεσα στην αναγωγιστική μοριακή βιολογία και στους υπόλοιπους βιολογικούς κλάδους. (Μοράνς, Μ. (1998) *Ιστορία της μοριακής βιολογίας*. (μτφρ. Α. Λάκκα). Αθήνα: Καστανιώτης). (Σήμερα, η ανάπτυξη της εξελικτικής αναπτυξιακής βιολογίας-*evo-devo*) (βλ. Κριμπάς, Κ.Κ. (2009). *Δαρβινισμός και η ιστορία του έως τις μέρες μας*. Αθήνα: Ωκεανίδα.) συνέβαλλε ώστε οι μοριακές βιοεπιστήμες να μην επικεντρώνονται πλέον στη μονόπλευρη αναγωγιστική λογική, αλλά να αντιμετωπίζουν τα βιολογικά συστήματα ως συστήματα (συστημική βιολογία).

²⁵ Τσουκαλάς Κ. (1999). *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 121-122. Βλέπε και Κυρίδης Α. (2001). Όταν το Έθνος αντικαθιστά το Λαό και όταν η Εξουσία αναδομείται σε νέες βάσεις. Προβληματισμοί εν είδει βιβλιοπαρουσίασης του έργου του Κωνσταντίνου Τσουκαλά: "Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών". *Μακεδόν*, 8, 309-319.

²⁶ Τσουκαλάς, Κ., (1999), σ. 57

κε και ο εθνικός λόγος, η βάση πάνω στην οποία θεμελιώθηκε η διαλεκτική μιας βαθιάς κοινωνικής αναδόμησης, τόσο σε μακροκοινωνικό όσο και σε μικροκοινωνικό επίπεδο.²⁷ Ο φιλελευθερισμός κυριάρχησε όχι μόνο ως ιδεολογικό περίβλημα της νέας συλλογικής οντότητας, αλλά και ως συμβολισμός που διατρέχει κάθε έκφανση της οργανωμένης κοινωνικής ζωής. Ενσωματώνεται στο λόγο και στην πράξη της κοινωνικής διάδρασης και ανάγεται σε φετίχ της πραγματικής ή της φαντασιακής θέσμισης της κοινωνίας, για να παραφράσουμε το έργο του Κ. Καστοριάδη.²⁸ Έτσι, η κατακερματισμένη, ουσιαστικά, κοινωνία των «διαφορετικών» ατόμων ενοποιείται συμβολικά με την επίνευση του φιλελεύθερου ιδεολογήματος. Είναι, όμως, πάντα και πραγματικά «κλειστή» η επικράτεια; Είναι τελικά πραγματικά «κλειστός» ο πληθυσμός; Ή πρόκειται για μια «συμβολική» κατασκευή, η οποία, κατ' ανάγκη, θα πρέπει να διαθέτει τούτα τα χαρακτηριστικά; Η κοινωνία-έθνος και ο λαός που την εκφράζει θα πρέπει να διαθέτουν δύο βασικές ιδιότητες και ταυτόχρονα ασφαλιστικές δικλίδες, από τις οποίες θα εξαρτάται αυτή καθεαυτή η υπόστασή τους: μία αναπαλλοτρίωτη ταυτότητα και διάρκεια. Έτσι, θα στοιχειοθετηθεί η νοηματική υπόσταση και η δομή του Έθνους-Λαού, τον οποίο θα υπηρετήσει με ευλαβική αφοσίωση ο παραγόμενος «εθνικός πολιτισμός»²⁹ που θα κληθεί να θωρακίσει το έθνος και να το καταχωρήσει ιστορικά ως μοναδικό φυσικό προϊόν και ως φορέα του δικού του ειδοποιού πνεύματος.³⁰ Δεν μένει, λοιπόν, παρά να δημιουργηθούν οι κατάλληλες υποδοχές στα κοινωνικά και τα πολιτικά υποκείμενα, στις οποίες θα επικαθίσουν οι οντολογικές και οι ιδεολογικές συνιστώσες του εθνικού πολιτισμού όπου θα πρέπει να ανήκουν. Αυτός είναι ο ρόλος της «εθνικής» κοινωνικοποίησης και «πολιτικοποίησης». Αυτή είναι η αποστολή των κοινωνικών και των πολιτικών θεσμών και των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Αυτός είναι ο ρόλος του σχολείου, της εκκλησίας, του συνδικάτου.³¹ η ανάδειξη του κοινού εθνικού πολιτισμού και η αναγωγή του σε θεσμικό και συνειδησιακό θέσφατο και ενοποιητικό παράγοντα. «Ο εθνικός πολιτισμός εκφράζεται ως πολυπρισματική "ιστορική παράδοση", παρέχει το κατεξοχήν λυσιτελές και πειστικό μεταφορικό σχήμα για να οργανωθεί η νοηματική και αξιακή σύζευξη ανάμεσα στα φθαρτά ανθρώπινα μέρη και στο άφθαρτο κοινωνικό Όλο».³² Κατ' αυτόν τον τρόπο, εγκαθιδρύεται η νεωτερική φιλελεύθερη εξουσία πάνω σε μια πολιτιστικά «καθαρή» κοινωνία³³. «Οι (καθαρές) εθνικές κοινωνίες είναι πράγματι οι κατεξοχήν θερμές κοινωνίες, που καλούνται να εσωτερικοποιήσουν αποφασιστικά το ιστορικό τους γίγνεσθαι για να το καταστήσουν κινητήρια δύναμη της εξέλιξής τους»³⁴.

Το σύνολο των δομικών και κοινωνικών παραμέτρων στις οποίες εκτίθεται κάθε κοινωνός, δημιουργεί ένα πλέγμα διαθέσεων απέναντι σε στοιχεία του περιβάλλοντός του. Οι διαθέσεις αυτές τόσο στην κοινωνική ψυχολογία όσο και στην κοινωνιολογία αποκαλούνται στάσεις. Σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία οι στάσεις είναι οι τρόποι με τους οποίους ένα πρόσωπο τοποθετείται απέναντι σε ένα αντικείμενο αξίας³⁵. Σύμφωνα με τον Maisonneuve, η στάση είναι

²⁷ Βλέπε Δεμερτζής Ν. (1996). *Ο λόγος του εθνικισμού*. Αθήνα - Κομοτηνή: Σάκκουλας. Λέκκας Π. (1992). *Η εθνικιστική ιδεολογία*. Αθήνα: Μνήμων.

²⁸ Castoriadis Cornelius (1973). *L' Institution imaginaire de la societe*. Paris: Seuil.

²⁹ Βλέπε ενδεικτικά Elias N. (1996). *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*. Μτφρ. Θ. Λουπασάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

³⁰ Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι η φυσική υπόσταση των εθνικών πολιτισμών μοιάζει να αντιφάσκει με την κοινή παραδοχή του «συνεχούς» της φύσης τους, δηλαδή της παραδοχής ότι η φύση προχωρά χωρίς να κάνει άλματα, γιατί η ιστορία τους μοιάζει να αποτελεί μια σύνοψη επιμέρους κατασκευών σε ένα αδιάφερο όλο. Η εθνική ιστορική συνέχεια έχει την ιδιότητα να προσπερνά τις ιστορικές στιγμές που θα μπορούσαν να αποσυνθέσουν το, εκ προοιμίου θεωρούμενο, αδιάφερο όλο.

³¹ Για το ρόλο των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους βλέπε Althousser L. (1976). *Θέσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο.

³² Τσουκαλάς, Κ., (1999), σ. 215

³³ Βλέπε ενδεικτικά Gellner E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Μτφρ. Δ. Λαφαζάνη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

³⁴ Τσουκαλάς, Κ., (1999), σ. 272

³⁵ Stoezel, J. (1943). *Theorie des opinions*. Paris: PUF.

μια (από λίγο έως πολύ αποκρυσταλλωμένη) θέση ενός (ατομικού ή συλλογικού) υποκειμένου ως προς ένα αντικείμενο (πρόσωπο, ομάδα, κατάσταση, αξία): εκφράζεται λιγότερο ή περισσότερο ανοικτά μέσω διαφόρων συμπτωμάτων ή δεικτών (λόγια, τόνος, κινήσεις, πράξεις, επιλογές –ή την απουσία τους) και ασκεί μια λειτουργία που είναι συγχρόνως γνωστική, συναισθηματική και ρυθμιστική των συμπεριφορών που υποβασιάζει³⁶. Ο προηγούμενος ορισμός αποτελεί σύνθεση των εννοιών που έχουν χρησιμοποιήσει ο M. Sherif³⁷ και ο Moscovici³⁸. Οι στάσεις είναι επίκτητες, έχουν κάποια διάρκεια με την έννοια ότι επιδέχονται και αλλαγές λόγω της επίδρασης, συνήθως εξωτερικών ερεθισμάτων, αποτελούν προνομίους σχέσεις του υποκειμένου με κάποια αντικείμενα και εκφράζουν μια συναισθηματική πολικότητα, με την έννοια του υπέρ ή του κατά, χωρίς βέβαια να αποκλείονται και οι αμφιθυμίες. Οι στάσεις διαμορφώνονται με βάση τα εξωτερικά ερεθίσματα που δέχεται ένα κοινωνικό υποκείμενο. Τα ερεθίσματα αυτά αποτελούν πληροφορίες, οι οποίες μετασχηματίζονται σε γνώσεις, σε κατηγορίες και σχήματα³⁹. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία σχηματοποιείται και η κοινωνική γνώση, η οποία αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες το κοινωνικό γίγνεσθαι⁴⁰.

Η θεωρία των H. Tajfel⁴¹ και J. Turner⁴² αποτελεί τη βάση για την κατανόηση της κοινωνικής ταυτότητας. Προϋποθέτει ότι η αντίληψη που διαμορφώνουμε για τον εαυτό μας πηγάζει κυρίως από τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά που μας αποδίδονται μέσα από τη συμμετοχή μας σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Κατ' αυτόν τον τρόπο εμπλεκόμαστε σε μια διαρκή διαδικασία αξιολόγησης –μέσω κοινωνικών συγκρίσεων– με άλλες κοινωνικές ομάδες των οποίων δεν είμαστε μέλη. Για παράδειγμα, τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας συγκρίνουν συνεχώς τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουν με χαρακτηριστικά άλλων κοινωνικών ομάδων, αποδίδοντας μεγαλύτερη έμφαση στα θετικά τους χαρακτηριστικά και σαφώς μικρότερη ή καθόλου έμφαση στα αρνητικά τους χαρακτηριστικά⁴³. Η κατασκευή της κοινωνικής ταυτότητας πραγματοποιείται κυρίως μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη δυναμική που ενυπάρχει στο περιβάλλον της κοινωνικής δράσης των ατόμων⁴⁴. Οι κοινωνικοί συγκροτούν και ερμηνεύουν τις κοινωνικές ταυτότητές τους μέσα από τις αντιδράσεις τους στα ερεθίσματα που δέχονται από το περιβάλλον⁴⁵.

³⁶ Maisonneuve, J. (1977). *Introduction a la Psychosociologie*. Paris: PUF.

³⁷ Sherif, M. (1956). *An Outline of Social Psychology*. New York: Harper.

³⁸ Moscovici, S. (1998). *Psychologie Sociale*. Paris: PUF.

³⁹ Fiske, S. & Taylor, S. (1984). *Social Cognition*. New York: Random House. Rosch, E. (1987). Principles of categorization. In: E. Rosch & B. Lloyd (Eds). *Cognition and categorization*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. McGuire, W. (1986). Attitudes and attitude change. In: G. Lindzey & E. Aronson (Eds). *Handbook on Social Psychology*. Vol. 2, New York: Random House.

⁴⁰ Hastie, R. (1981). Schematic principles in human memory. In: E. Higgins, C. Herman & M. Zanna (Eds). *Social Cognition: The Ontario Symposium*. Vol. 1, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

⁴¹ Tajfel, H. (1978). *The Social Psychology of Minorities*. Minority Rights Group.

⁴² Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187–204.

⁴³ Abrams, D. & Hogg, M. A. (1990). *Social identity theory: constructive and critical advances*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf. Capozza, D. & Brown, R. (2000). *Social identity processes: trends in theory and research*. London: Sage. Howard, J. W. & Rothbart, M. (1980). Social categorization and memory for in-group and out-group behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 301–310. Hunter, J. A., Platow, M. J., Howard, M. L., & Stringer, M. (1996). Social identity and intergroup evaluative bias: realistic categories and domain specific self-esteem in a conflict setting. *European Journal of Social Psychology*, 26, 631–647. Reynolds, K. J., Turner, J. C., & Haslam, S. A. (2000). When are we better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 64–80. Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187–204. Tajfel, H. & Fraser, C. (eds.) (1978). *Introducing Social Psychology*. Harmondsworth: Penguin.

⁴⁴ Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Allen Lane.

⁴⁵ Weick, K.E. (2001). *Making Sense of the Organization*. Oxford: Blackwell.

Οι κρατικές εξουσίες θεωρούν το χάρτη των εθνών οριστικό, αλλά οι εθνικές μειονότητες θεωρούν τον ίδιο χάρτη υπό διαπραγματεύση. Αυτό είναι το σημερινό πρόβλημα της συζήτησης για την ουσία της συνύπαρξης των κοινωνιών, ταξινομημένων σε ομοειδείς κυρίαρχες (:) ομάδες. Οι εθνοτικές ομάδες (μειονότητες) αρθρώνουν σήμερα το δικό τους λόγο και πολιτισμό: ένα λόγο και ένα πολιτισμικό μόρφωμα παρόμοια με αυτά που άρθρωσαν τα υπάρχοντα έθνη κράτη. Και, απ' ό,τι φαίνεται, όταν τα έθνη-κράτη έχουν προσδιοριστεί ατελώς, οι εθνικές μειονότητες έρχονται να συμπληρώσουν τα κενά που έχουν μείνει ασυμπλήρωτα.

Η ανάκαμψη του τοπικού στις κοινωνικές επιστήμες δημιούργησε ένα ώριμο πεδίο έρευνας για την πολιτική γεωγραφία, η οποία με τη σειρά της άρχισε να προσεγγίζει πιο συστηματικά ερευνητικούς χώρους της πολιτικής επιστήμης. Για παράδειγμα, καίρια ζητήματα που απασχολούν τη πολιτική επιστήμη τέθηκαν εκ νέου και προσεγγίστηκαν μέσα από τοπικές συνιστώσες ως εγγενείς παράμετροι του πολιτικού φαινομένου. Η πολιτική δράση, οι θεσμοί, τα πολιτικά γεγονότα, η κινηματική δράση, η εκλογική συμπεριφορά και η πολιτική κουλτούρα είναι μερικά μόνο από τα ζητήματα που απέκτησαν και τοπική διάσταση.

Η προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας των τρόπων με τους οποίους παράγεται, αναπαράγεται και κατανέμεται η εξουσία σε διαφορετικές περιοχές δημιούργησε ερευνητικές προσεγγίσεις και θεωρητικές προτάσεις που θέτουν τον τόπο και το τοπικό στο επίκεντρο της προσοχής. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο αυτό, εργασίες όπως αυτές του A. Paasi⁴⁶, αλλά και των D. Kaplan και J. Häkli⁴⁷ ανέδειξαν αυτή τη σχέση που υπάρχει μεταξύ των τοπικών ταυτοτήτων και των συνόρων ώστε να κατανοηθεί ο τρόπος που κατανέμεται η εξουσία, ενώ οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν από τον R. Howitt⁴⁸ και τον S. Marston⁴⁹ ανέδειξαν περαιτέρω την αμφιμονοσήμαντη αυτή σχέση και τη δυναμική της. Ο K. Mitchell ανέδειξε διαφορετικούς τύπους ταυτοτήτων και εισήγαγε τον όρο «υβριδικότητα» για να ξεπεράσει την κλασική διχοτόμηση μεταξύ του «εμείς» και των «άλλων»⁵⁰. Παράλληλα, εμφανίστηκαν και αναλύσεις των νέων μορφών εξουσίας, όπως τα δίκτυα και τα κοινωνικά κινήματα⁵¹ και της γεωγραφικής κατανομής τους⁵².

Οι εθνικές επιστήμες και η εκπαίδευση σε αυτές για εννέα τουλάχιστον χρόνια μέσα από το εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχουν σαν στόχο να γαλουχήσουν το νεότερο σε ηλικία έθνος με τις αρχές και τις παραδόσεις που θα εξασφαλίσουν την ενότητά του⁵³. Ως εκ τούτου το έθνος-κράτος φρόντισε να θωρακίσει την ύπαρξή του ως ουσιακό επιστημονικό θέσφατο, αποφεύγοντας τάσεις αμφισβήτησης ή ακόμα και διάλυσης.

Η σύγχρονη πολιτική επιστήμη ακολούθησε σε γενικές γραμμές την κεντρική τάση των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή την ερευνητική και θεωρητική προσέγγιση τοπικών φαινομένων.

Φαίνεται ότι σε διεθνές επίπεδο, οι συλλογικές ταυτότητες έχουν κερδίσει την προσοχή των πολιτικών επιστημόνων αφού αρκετές έρευνες έχουν ασχοληθεί με τον τρόπο που ψηφίζουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες όπως φυλές, μετανάστες, φύλα ή ακόμα και γεωγραφικές πε-

⁴⁶ Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley.

⁴⁷ Kaplan, D. H. and Häkli, J. (2002) *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. Häkli, J. (2003). To discipline or not to discipline, is that the question? *Political Geography*, 22, 657–61.

⁴⁸ Howitt, R. (1998). Scale as a relation: musical metaphors of geographical scale, *Area*, 30, 49–58.

⁴⁹ Marston, S.A. (2000). The social construction of scale. *Progress in Human Geography*, 24, 219–42

⁵⁰ Mitchell, K. (1997). Different diasporas and the hype of hybridity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, 533–53.

⁵¹ Miller, B.A. (2000). *Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

⁵² Allen, J. (2003). *Lost Geographies of Power*. Malden, MA: Blackwell.

⁵³ Livingstone, D.N. (1993). *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*. Oxford: Blackwell, σ. 266. Capel, H. (1996). Institutionalization of geography and strategies of change, σσ. 66–94. In J. Agnew, D.N. Livingstone and A. Rogers (eds), *Human Geography: An Essential Anthology*. Cambridge, MA: Blackwell, σ. 79.

ριοχές. Από την εποχή ακόμα του H. Tingsten⁵⁴ και του A. Siegfried⁵⁵ μέχρι και στις μέρες μας, η εκλογική γεωγραφία και η εκλογική κοινωνιολογία έχουν παρουσιάσει ένα ογκωδέστατο ερευνητικό έργο⁵⁶. Η βασική ερευνητική δραστηριότητα έχει επικεντρωθεί σε μεταβλητές όπως το φύλο, η φυλή, η γεωγραφική περιοχή, το επίπεδο μόρφωσης, το εισόδημα κ.λπ. Συχνά επίσης ελέγχεται μαζί με τις συγκεκριμένες μεταβλητές και το ζήτημα της πολιτικής κουλτούρας, η οποία παρά τις διαφοροποιήσεις που συχνά παρουσιάζει στην κατανόησή της ως πολιτικό και κοινωνικό φαινόμενο, φαίνεται να παίζει σημαντικότερο ρόλο στον τρόπο που οι άνθρωποι δρουν πολιτικά, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο⁵⁷.

Η πολιτική κουλτούρα φαίνεται να συνδέεται άμεσα με την ή τις ταυτότητες που ενσωματώνει κάθε κοινωνικό ή πολιτικό υποκείμενο. Και είναι πρόδηλο ότι το ζήτημα των ταυτοτήτων σχετίζεται ουσιακά τόσο με ψυχολογικούς όσο και με κοινωνικούς παράγοντες. Εξάλλου, τις περισσότερες φορές οι ταυτότητες θεμελιώνονται μέσα από συλλογικές μορφές δράσης, όπως η συμμετοχή σε κοινωνικά ή πολιτικά κινήματα. Στο ίδιο επίπεδο, οι ταυτότητες μπορούν να αποτελούν το απαύγασμα μιας διάχυτης κουλτούρας, η οποία έχει θεμελιωθεί σε μια περιοχή ως ιστορικό και ως συμβολικό κεφάλαιο⁵⁸.

Η κουλτούρα απλά μπορεί να οριστεί ως ο τρόπος ζωής μιας κοινωνίας ή μιας μικρότερης συλλογικότητας, μιας κοινωνικής ομάδας. Και αυτός ο τρόπος ζωής συνδέεται άμεσα με κοινές απόψεις, αντιλήψεις, πεποιθήσεις και στάσεις. Περιλαμβάνει ακόμα κοινά αποδεκτούς κοινωνι-

⁵⁴ Tingsten, H. (1937). *Political behavior: studies in election statistics*. London: PS King and Son.

⁵⁵ Siegfried, A. (1913). *Tableau politique de la France de l'ouest*. Paris : A. Colin.

⁵⁶ Conover, P.J. and Feldman, S. (1984). Group Identification, Values and the Nature of Political Beliefs. *American Politics Quarterly*, 12(2), 151-175. Sharp, E. (Ed). (1999). *Culture Wars and Local Politics*. Lawrence, KS: University Press of Kansas. Miller, W. L. (1977). *Electoral Dynamics in Britain since 1918*. London: Macmillan. Key, V.O. (1949). *Southern politics in state and nation*. New York: Alfred Knopf. Jones, K., Johnston, R.J. and Pattie, C.J. (1992). People, places and regions: exploring the use of multi - level modelling in the analysis of electoral data. *British Journal of Political Science* 22, 343-380. Johnston, R.J. and Pattie, C.J. (2006). *Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press. Johnston, R.J., Shelley, F.M. and Taylor, P.J. (eds.) (1990). *Developments in electoral geography*. London: Routledge. Gudgin, G. and Taylor, P.J. (1979). *Seats, votes and the spatial organization of elections*. London, Pion. Huckfeldt, R. and Sprague, J. (1995). *Citizens, politics and social communications: information and influence in an election campaign*. Cambridge: Cambridge University Press. Cox, K.R. (1969). The voting decision in a spatial context. *Progress in Geography* 1, 81-117. Shelley, F. M., Archer, J. C., Davidson, F. M. and Brunn, S. D. (1996). *Political geography of the United States*. New York: Guilford. Archer, J.C. and Taylor, P.J. (1981). *Section and Party: A Political Geography of American Presidential Elections, from Andrew Jackson to Ronald Reagan*. Chichester and New York: Research Studies Press. Goguel, F. (1952). *Géographie des élections françaises de 1870 a 1951*, Paris: Armand Colin. Harrop, M. Miller, W.L. (1987). *Elections and Voters: A comparative introduction*. Basingstoke: Macmillan. Herring, G. (2006). Τα Πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, (1821-1936), τόμος Β', Αθήνα: ΜΙΕΤ. Mayer, N., Perrineau, P., Boy, D. Cautres, B. (2005). *Εκλογική συμπεριφορά. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, Αθήνα: Σαββόλας. Nicolacopoulos, I. (2005). Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues. *West European Politics*, 28(2), 260 - 278. Cambell, A., Convrerse, P.E., Miller, W., Stokes, D.L. (1960). *American Voter*. New York: John Willey. Campbell, A., Kahn, D., Gurin, P., Miller, W.E. (1954). *The voter decides*. Chicago: Row Peterson. Βερναρδάκης, Χρ. (2008). *Ιδεολογικές αξίες, πολιτικές στάσεις και ηγεμονία. Οι «ισχυρές μεταβλητές» της πολιτικής και εκλογικής συμπεριφοράς στη συγκρία των βουλευτικών εκλογών του 2007. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31. Βερναρδάκης, Χρ. (2007). Κοινωνικές συμμαχίες και εκλογικοί συσχετισμοί. Τα αποτελέσματα των εκλογών του 2007 και οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις του στο κοινοματικό σύστημα, στο Χρ. Βερναρδάκης (επιμ.) *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σαββόλας. Βερναρδάκης, Χρ. (2009). Από το δικομματισμό στον πολυκομματισμό; Η ιδεολογική και πολιτική γεωγραφία του νέου κοινοματικού συστήματος, στο Γ. Κωνσταντινίδης, Ν. Μαραντζίδης, Τ. Παπάς, (2009). *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα. Οι σύγχρονες εξελίξεις*. Αθήνα: Κριτική, 133-148. Μαρατζίδης, Ν. (1997). *Οι μικρές Μόσχες. Πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελληνικό αγροτικό χώρο*. Αθήνα: Παπαζήσης. Δόδος, Δ. (1994). *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτικών κομμάτων στη Νότια Βαλκανική, Ελλάδα, Βουλγαρία, Αλβανία*. Αθήνα. Νικολακόπουλος, Η. (2000). *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, γ' έκδοση, Αθήνα: ΕΚΚΕ. Δόδος, Δ. (1989). *Εκλογική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης. Κόμματα και υποψήφιοι*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

⁵⁷ Rosenbaum, Walter A. (1975). *Political Culture*. New York: Praeger.

⁵⁸ Με την έννοια του συμβολικού κεφαλαίου εννοούμε τη διαδικασία διαχείρισης κοινωνικών συμβόλων ώστε να αποκτηθεί μια μορφή κοινωνικής αναγνώρισης. Βλ. Honneth, A. (1995) The fragmented world of symbolic forms: reflections on Pierre Bourdieu's sociology of culture, in: C. W. Wright (Ed.) *The Fragmented World of the Social: essays in social and political philosophy*, pp. 184-201, Albany, NY: State University of New York Press.

κούς συμβολισμούς, ιδεολογίες και κανόνες που διέπουν την κοινωνική ζωή. Όλες οι παραπάνω συνιστώσες επηρεάζουν με ξεκάθαρο τρόπο τη συμπεριφορά των ατόμων τόσο ως πρόσωπα όσο και ως μέλη συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Κάθε κοινωνική ομάδα, κάθε μικρός ή μεγάλος κοινωνικός σχηματισμός έχει βρει και τις περισσότερες φορές έχει θεσμοθετήσει τους τρόπους με τους οποίους μεταλαμπαδεύει τις κυρίαρχες στάσεις, αξίες και ιδεολογίες, που λειτουργούν ως στοιχεία κοινωνικής ταυτότητας, στις νεότερες γενιές. Η οικογένεια, το σχολείο, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, είναι μερικά από τα εργαλεία που κάθε κοινωνία χρησιμοποιεί για να κοινωνικοποιήσει τα νεότερα μέλη της.

Η έννοια της πολιτικής κουλτούρας για τις κοινωνικές επιστήμες παρουσιάζει εδώ και δεκαετίες έναν αμφίσημο χαρακτήρα. Αφενός αποτελεί έναν από τους πλέον διαδεδομένους όρους στο χώρο και αφετέρου ο επακριβής ορισμός της και τα στοιχεία που την καθορίζουν έχουν οδηγήσει σε σειρά διαφωνιών μεταξύ πολιτικών και κοινωνικών επιστημόνων. Μόλις πριν μερικές δεκαετίες η έννοια «πολιτική κουλτούρα», χρησιμοποιείτο κατά κανόνα για να ορισθούν όσα περιελάμβαναν εκφράσεις όπως «εθνικός χαρακτήρας» ή «πνεύμα του καιρού», πράγμα που σημαίνει ότι οριζόταν η προσωπογραφία ή αυτοπροσωπογραφία μιας κοινωνίας-Κράτους⁵⁹, από τότε πλείστες αναλύσεις έχουν πραγματοποιηθεί προσπαθώντας να αποκρυπτογραφήσουν πλήρως την συγκεκριμένη έννοια. Για πρώτη φορά, ο όρος «πολιτική κουλτούρα» θα χρησιμοποιηθεί από τον G. Almond στην εργασία του *Comparative Political Systems* του 1956. Η χρήση του όρου παρά ταύτα στο εν λόγω έργο είναι εξόχως προβληματική, καθώς ουσιαστικά συγγέεται με την έννοια του «προσανατολισμού» χωρίς πουθενά να προσδιορίζεται το θεωρητικό της υπόβαθρο. Συγκεκριμένα ο Almond ορίζει την πολιτική κουλτούρα ως «ένα ιδιαίτερο πρότυπο προσανατολισμών στην πολιτική δράση» από το οποίο προκύπτουν τα διάφορα πολιτικά συστήματα.⁶⁰ Λίγα χρόνια αργότερα οι Almond και Verba θα επιχειρήσουν να καταπιαστούν εκ νέου με την έννοια της πολιτικής κουλτούρας στο έργο τους *Civic Culture* με τα βασικότερα στοιχεία της προσέγγισης αυτής να δεσπόζουν ακόμα και σήμερα στις μελέτες περί πολιτικής κουλτούρας⁶¹, αν και όπως φαίνεται από το εν λόγω έργο κυρίαρχο μέλημα των συγγραφέων δεν ήταν η αποσαφήνιση και η θεωρητική τεκμηρίωση του όρου «πολιτική κουλτούρα», αλλά η εμπειρική τεκμηρίωση της *civic culture* ως προτύπου «δημοκρατικής κουλτούρας» με αποκλειστικό τόπο της το αγγλοσαξονικό σύστημα⁶². Όπως άλλωστε ο ίδιος ο Almond θα δηλώσει είκοσι χρόνια αργότερα «ο ορισμός της έννοιας *civic culture* προσαρμόσθηκε στην ανάλυση των πολιτισμικών ιδιοτήτων που υποτέθηκαν ότι συνδέονται με τη δημοκρατική σταθερότητα»⁶³. Οι Almond και Verba θα επιχειρήσουν και μια πρώτη τυποποίηση της πολιτικής κουλτούρας, κάνοντας λόγο για «κοινοτική» πολιτική κουλτούρα, όπου δεν υφίσταται σαφής διαφοροποίηση ρόλων μεταξύ των δρώντων στο πολιτικό γίγνεσθαι, για «υποτακτική» πολιτική κουλτούρα όπου η προαναφερόμενη διαφοροποίηση μεταξύ των δρώντων υφίσταται αλλά οι πολίτες συνεχίζουν να είναι παθητικοί δέκτες της πολιτικής διαδικασίας και τέλος για «συμμετοχική» πολιτική κουλτούρα, όπου υπάρχει σαφής αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών θεσμών και της γνώμης και δράσης των

⁵⁹ Gransow, V. & Offe, C. (1988). Πολιτική κουλτούρα και κυβερνητική πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας. *Λεβιάθαν*, 1, 99-117.

⁶⁰ Almond, G. (1956). *Comparative Political Systems*, σ.σ. 34-42. In: H. Euclau et. al. *Political Behavior. A Reader in Theory and Practice*. Glencoe: The Free Press.

⁶¹ Στην ελληνική βιβλιογραφία ο όρος *civic culture* μεταφέρθηκε ως «κουλτούρα πολιτών», βλ. Ν. Βεντούρης, Ν. (1977). *Πολιτική Κουλτούρα*. Αθήνα: Παπαζήσης, 116.

⁶² Καφετζής, Π. *Πολίτες, πολιτική και πολιτική κουλτούρα στην Ελλάδα, 1985-1990*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 33.

⁶³ Almond, G. (1960). Introduction: The functional approach to politics. In: G. Almond (eds) *The politics of developing areas*. Princeton: Princeton University Press.

ενεργών πολιτών⁶⁴. Οι συγγραφείς θα ισχυριστούν πως κάθε κοινωνία μπορεί και πρέπει να ταξινομηθεί εντός των τριών αυτών κατηγοριών, παρά το γεγονός ότι το έργο τους εστιαζόταν μόλις σε πέντε ανεπτυγμένα κράτη. Δεν θα ήταν παράλογο λοιπόν να ειπωθεί ότι υπό μια υποβόσκουσα μορφή προπαγάνδας η πολιτική κουλτούρα είχε συνδεθεί στα πρώιμα αυτά έργα με τις φιλελεύθερες δημοκρατίες της καπιταλιστικής δύσης, με τις διάφορες συγκρίσεις μεταξύ ανεπτυγμένων και υποανάπτυκτων κρατών, να οδηγούν στην απόλυτη φειχτοποίηση της πολιτικής συμμετοχής και δραστηριότητας στα φιλελεύθερα καπιταλιστικά κράτη⁶⁵. Για την πολιτική κουλτούρα οι Almond και Verba το μόνο που θα παραθέσουν εν είδει ορισμού, παραμένοντας πιστοί στη χρήση του όρου «προσανατολισμός», είναι το ότι «η πολιτική κουλτούρα ενός έθνους είναι η ιδιαίτερη κατανομή, μεταξύ των μελών ενός έθνους, προτύπων προσανατολισμού σε πολιτικά αντικείμενα»⁶⁶. Την ίδια περίπου περίοδο, με την πολιτική κουλτούρα να απασχολεί όλο και περισσότερο τους μελετητές, η έννοια θα οριστεί ως «ένα σύνολο αξιών, πεποιθήσεων και συναισθηματικών στάσεων σχετικών με το πώς πρέπει να ασκείται η διακυβέρνηση και το τι πρέπει να κάνει μια κυβέρνηση»⁶⁷ ή ως «οι από κοινού συμμεριζόμενοι στόχοι και αποδεκτοί κανόνες μιας κοινωνίας»⁶⁸. Λίγα χρόνια αργότερα σε διαφορετικά έργα τους οι G. Almond και S. Verba στην προσπάθειά τους να ορίσουν την πολιτική κουλτούρα, θα παρεκκλίνουν από την πάγια για το πρότερο έργο τους έννοια του προσανατολισμού και θα τονίσουν, ο μὲν Almond ότι «η πολιτική κουλτούρα αποτελείται από στάσεις, πεποιθήσεις, αξίες και δεξιότητες»⁶⁹ και ο δε Verba ότι «η πολιτική κουλτούρα αποτελεί ένα σύστημα εμπειρικών πεποιθήσεων, εκφραστικών συμβόλων και αξιών, το οποίο ορίζει την κατάσταση μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα η πολιτική δράση»⁷⁰. Γνωστικά, συναισθηματικά και αξιολογικά στοιχεία καθορίζουν λοιπόν τους προσανατολισμούς αυτούς, που συνθέτουν την πολιτική κουλτούρα μιας κοινωνίας. Μεγάλη κριτική ασκήθηκε ωστόσο σε αυτή την «ψυχολογιστική» εκδοχή της πολιτικής κουλτούρας, καθώς η έννοια έτεινε να αντανakλά υπερβολικά τις διανοητικές ενασχολήσεις που ήταν σύμφυτες με την προσέγγιση της κουλτούρας, η οποία εστιάζεται στις αξίες, τις πεποιθήσεις και στο άτομο ως βασική μονάδα ανάλυσης⁷¹. Ο πολυσήμαντος όρος «κουλτούρα» χρησιμοποιείται στην περίπτωση αυτή με μία μόνο από τις πολλές σημασίες του: την τοποθέτηση την οποία λαμβάνει το άτομο απέναντι στα κοινωνικά αντικείμενα⁷². Μια άλλη διατύπωση της πολιτικής κουλτούρας είναι αυτή που συνδέει το ατομικό με το συλλογικό επίπεδο και υπογραμμίζει στην έννοια της πολιτικής κουλτούρας τη συνύπαρξη ενός μικροπολιτικού επιπέδου (άτομο) και ενός μακροπολιτικού (πολιτικό σύστημα) με το πρώτο να μην καθορίζεται πλέον αποκλειστικά από ψυχολογικούς παράγοντες, αλλά κυρίως από κοινωνιολογικούς⁷³. Όπως γίνεται αντιληπτό λοιπόν, παρά το γεγονός ότι η δημοκρατική πολιτική κουλτούρα είναι δύσκολο να οριστεί επακριβώς, το πλέον προφανές χαρακτηριστικό της είναι ότι θέτει ηθικούς κανόνες και προδιαγραφές τόσο στις κυβερνήσεις όσο στους οργανισμούς και στα μεμονωμένα άτομα που μετέχουν σε μια κοινωνία.

⁶⁴ Almond, G. Verba, S. (1989). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*, 3rd edition, London: Sage, 76.

⁶⁵ Demertzis, N. (1985). *Cultural Theory and political culture. New directions and proposals*, διδακτορική διατριβή, Lund.

⁶⁶ Civic Culture p. 14-15.

⁶⁷ Beer, S.M. & Ulam, A. (1958). *Patterns of Government*. New York: Random House, 32.

⁶⁸ Macridis, R. (1961). Interest Group in Comparative Politics. *Journal of Politics*, 23(1), 25-45.

⁶⁹ Almond, G. Powell, G.B. (1984). *Comparative politics today: a world view*. Boston: Little Brown, 50.

⁷⁰ Verba, S., (1996). The Citizen as Respondent. *American Political Science Review*, 90(1).

⁷¹ Διαμαντόπουλος, Ν. (2000). Πολιτισμικός διόσμος και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 24-25.

⁷² Gransow, V & Offe, C. (1988). Πολιτική κουλτούρα και κυβερνητική πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας. *Λεβιάθαν*, 1, 99-117.

⁷³ Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987). *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας. Πολιτική κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*. Αθήνα: Gutenberg.

Οι David Paletz και Daniel Lipinski υποστήριξαν ότι η πολιτική κουλτούρα αποτελεί ένα ευρύτατο πλαίσιο κοινά αποδεκτών αξιών και πεποιθήσεων τα οποία έχουν σαφείς πολιτικές συνέπειες και εμποδίζουν τους πολιτικούς και τους δημόσιους λειτουργούν να υπερβούν τα εσκαμμένα όσον αφορά στη διαχείριση των κοινών⁷⁴. Ο Dennis Kavanagh περιέγραψε την πολιτική κουλτούρα ως «το σύνολο εκείνων των αξιών μέσα στο οποίο το πολιτικό σύστημα λειτουργεί»⁷⁵, ενώ ο Lucian Pye ως το «σύνολο θεμελιωδών αξιών, συναισθημάτων και γνώσεων που δίνουν μορφή στην πολιτική διαδικασία»⁷⁶. Ο Ν. Δεμερτζής σε μια προσπάθεια να συμπεριλάβει όλες εκείνες τις μεταβλητές που καθορίζουν την πολιτική κουλτούρα την όρισε ως εκείνο το μεταβλητό σύνολο των σχημάτων που συγκροτούν την αντίληψη, τη γνώση, τη φαντασία και τη δράση των υποκειμένων, μέσω των οποίων το Πολιτικό βρίσκει στην ιστορία τις θεσμικές και συμβολικές του μορφές⁷⁷. Στη σημερινή πολιτική πραγματικότητα και στις σύγχρονες δημοκρατίες η έννοια της πολιτικής κουλτούρας έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς από αυτήν καθορίζεται το είδος των κυβερνητικών θεσμών, το πώς η εξουσία παραχωρείται στην εκάστοτε κυβέρνηση, καθώς και το ποιος μετέχει στη λήψη αποφάσεων⁷⁸. Η μορφή της πολιτικής κουλτούρας σε κάθε κοινωνία, το αν είναι, για παράδειγμα, δημοκρατική ή όχι, επηρεάζει τόσο το πώς αντιμετωπίζουν οι πολίτες το υπάρχον πολιτικό σύστημα (εκτελεστική εξουσία, νομοθετική εξουσία, γραφειοκρατία, πολιτικά κόμματα κ.λπ.), όσο και την άποψή τους για την πολιτική διαδικασία, αλλά και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων⁷⁹. Σήμερα η μελέτη της πολιτικής κουλτούρας, υπό την επίδραση των τεραστίων κοινωνικών αλλαγών και των νέων επιστημολογικών τάσεων, επικεντρώνεται ιδιαίτερα στους τρόπους και στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες τα κοινωνικά υποκείμενα αλληλεπιδρούν και αλληλοδιαμορφώνονται διαρκώς με τις κοινωνικές δομές, διαμορφώνουν τη ταυτότητά τους σε σχέση με τους διαφορετικούς «άλλους», υφίστανται και μεταβάλλουν τις σχέσεις εξουσίας και τους συσχετισμούς κοινωνικής ισχύος⁸⁰.

Προσπαθώντας να διερευνήσουμε, να κατανοήσουμε και να οριοθετήσουμε τη μορφή της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας θα πρέπει να αποδεχτούμε τον περιορισμό του Δεμερτζή ότι όπως και κάθε εθνική πολιτική κουλτούρα, έτσι και η ελληνική δεν είναι διαχρονικά και συγχρονικά ομοιογενής⁸¹. Η μελέτη της ελληνικής περίπτωσης μάλιστα καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη, καθώς, όπως σημειώνει η Α. Pollis σε μια από τις πρώτες μελέτες για το εν λόγω ζήτημα, η ελληνική πολιτική κουλτούρα δεν μπορεί να αναλυθεί μέσω της τυπολογίας των G. Almond και S. Verba, καθώς δεν είναι ούτε υποτακτική, διότι οι Έλληνες δεν προσανατολίζονται υποτελώς από τις εκροές του πολιτικού συστήματος, ούτε κοινοτική, καθώς οι Έλληνες πολίτες αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός πολιτικού συστήματος, αλλά ούτε και συμμετοχική διότι απουσιάζει το θεσμικό πλαίσιο μεταξύ των κοινωνικών συμφερόντων ενός κράτους⁸². Ο Δεμερτζής από την πλευρά του σημειώνει ότι στη σύγχρονη ελληνική πολιτική κουλτούρα παρατηρείται υπαναχώρηση των κοινοτικών και υποτακτικών στοιχείων με ταυτόχρονη προβολή των συμμετοχικών⁸³.

⁷⁴ Paletz, D.L. and Lipinski, D. (1994). Political culture and political communication. *Working Paper 92*, Barcelona.

⁷⁵ Kavanagh, D. (1990). *Politics and Personalities*. London: Palgrave Macmillan, 12.

⁷⁶ Pye, L. (1995). Political Culture. In S. Lipset (ed) *The Encyclopaedia of Democracy*. London and New York: Routledge, 965-9.

⁷⁷ Δεμερτζής, Ν. (1990). *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

⁷⁸ Lane, R. (1992). Political culture: residual category or general theory? *Comparative Political Studies*, 25, 362-87.

⁷⁹ Gross, P. (2002). Media and political society in Eastern Europe, in *Mass Media and Democratization in Eastern Europe. Media Development 1*, WACC, www.wacc.org.uk.

⁸⁰ Βούλγαρης, Γ. (2008). *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Πόλις, 328.

⁸¹ Δεμερτζής, Ν. (1990). Η ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του '80. Στο: Νικολακόπουλος, Η. & Χρ. Λυριντζής (επιμ). *Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*. Αθήνα: Θεμέλιο.

⁸² Pollis, A. (1977). The impact of traditional cultural patterns on Greek politics. *The Greek Review of Social Research*, 29, 1-24.

⁸³ Δεμερτζής, Ν. (1990). Η ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του '80. Στο Νικολακόπουλος, Η. & Χρ. Λυριντζής (επιμ). *Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*. Αθήνα: Θεμέλιο, 73.

Όσον αφορά στη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι πρόκειται για ένα έθνος, στο οποίο κάθε χροιά της παραδοσιακής πολιτικής του κουλτούρας έκανε λόγο για ένα έθνος «ανάδελφο», με ιστορική πορεία αρκετών χιλιετηρίδων από τη μήτρα του οποίου προήλθε ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός, και ταυτόχρονα για ένα έθνος διαρκώς αδικημένο από τα διεθνή κέντρα αποφάσεων. Με λίγα λόγια, η κουλτούρα του νεοελληνικού κράτους οικοδομήθηκε πάνω στην αντίληψη ενός περιούσιου λαού που όλοι οι υπόλοιποι μόνο τού οφείλουν, ενώ αυτός λόγω της ιστορικής του πορείας δεν οφείλει σε κανέναν και τίποτα⁸⁴. Γενικά, στην ελληνική κοινωνία υπάρχει ένας διαρκής και διάχυτος διχασμός μεταξύ δύο ανταγωνιστικών τύπων πολιτικής κουλτούρας. Ο πρώτος στρέφεται προς την παράδοση, αυτόχθον, εσωστρεφής και εχθρικός προς τις ιδέες του Διαφωτισμού και τη σύγχρονη Δύση. Ο άλλος υιοθετεί δυτικούς θεσμούς και αξίες και επιχειρεί μέσω του «εκσυγχρονισμού» να εξισωθεί με τη Δύση⁸⁵. Σύμφωνα με τον Διαμαντούρο οι δύο αυτές αντίπαλες παραδόσεις έχουν δύο καίρια κοινά χαρακτηριστικά. Πρώτον, έχουν την ικανότητα να διατρέχουν θεσμούς, κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα και πολιτικά κόμματα χωρίς την ίδια στιγμή να ταυτίζονται με κάποια από αυτές τις δομές. Δεύτερον, οι δύο αυτές παραδόσεις έχουν ιστορικά αναπαραχθεί στο εσωτερικό του συνόλου σχεδόν των ελληνικών θεσμών, δομών και κοινωνικών ρυθμίσεων⁸⁶. Ο δισμός αυτός δεν παρατηρείται μόνο στα πλαίσια της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, αλλά έχει βαθύτερες ρίζες. Αντανακλάται στις δύο παραδόσεις της πολιτικής κουλτούρας, αλλά πηγάζει από την αμφίσημη ελληνική εθνική ταυτότητα που αιωρείται μεταξύ του αρχαίου και βυζαντινού παρελθόντος και του εκσυγχρονιστικού παρόντος, με την αδιάλειπτη παρουσία της ορθοδοξίας. Το εκκρεμές αυτό μεταξύ δίπολων όπως ανατολή-δύση, παρελθόν-παρόν, παγανιστική αρχαιότητα-ορθόδοξη παράδοση διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο σε κάθε τι πολιτικό και πολιτισμικό που αφορά στην σύγχρονη Ελλάδα⁸⁷. Ο συνδυασμός πάντως, παραδοσιακών και νεοτερικών στοιχείων στην ελληνική πολιτική κουλτούρα δεν είναι κάτι καινοφανές. Η σύγκρουση παλαιού και νέου χρονολογείται από καταβολής του νεοελληνικού κράτους και διαπερνά κάθε πτυχή της νεοελληνικής κοινωνίας⁸⁸.

Αν γυρίσουμε προς τα πίσω και ξαναπιάσουμε τις έννοιες του τόπου και του τοπικού ως νοηματικές συνιστώσες της κοινωνικής οργάνωσης, της συλλογικότητας, της ταυτότητας, της ετερότητας και της πολιτικής συμπεριφοράς τότε εύκολα καταλαβαίνουμε ότι η έννοια της κουλτούρας είναι σύμφυτη —ως αναπόσπαστο νοηματικό και συμβολικό συγκείμενο— του τόπου. Η κουλτούρα κατά κανόνα αναφέρεται σε έναν πληθυσμό που έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ταυτότητα, και τις περισσότερες φορές είναι διαφορετικός από άλλους πληθυσμούς. Η διαφορετικότητά του δε, σε συνδυασμό με τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά —την ταυτότητα ή το πλέγμα των κυρίαρχων ταυτοτήτων— είναι αυτή που τον κάνει «μοναδικό», ιδώνυμο και φορέα συγκεκριμένης κουλτούρας.

Αν ξανασκεφτούμε όλα τα δυναμικά χαρακτηριστικά του τόπου στα οποία αναφερθήκαμε προωτέρα θα δούμε ότι κάθε τόπος έχει ένα όνομα, ένα όνομα που τον ξεχωρίζει από άλλους τόπους, οι κάτοικοι αυτού του τόπου έχουν συγκεκριμένες ταυτότητες που εκρέουν ως χαρακτηριστικά του τόπου όπου ζουν, έχουν μια κουλτούρα —απόρροια των κοινωνικών ταυτοτήτων,

⁸⁴ Stephanides, I. D. (2007). *Stirring the Greek nation: political culture, irredentism and Anti-americanism in Post War Greece, 1945-1967*. Cornwall: Ashgate, 5.

⁸⁵ Μουζέλης, Ν. (1994). *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*. Αθήνα: Θεμέλιο, 17.

⁸⁶ Διαμαντούρος, Ν. (2000). *Πολιτισμικός δισμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 40.

⁸⁷ Tsoukalas, C. (2002). The Irony of Symbolic Reciprocities. The Greek Meaning of 'Europe' as a Historical Inversion of the European Meaning of Greece, In: M. af Malmberg and B. Strath (eds), *The Meaning of Europe*. Oxford: Berg, 27-50.

⁸⁸ Δεμερτζής, Ν. (1990). Η ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του '80. Στο Νικολακόπουλος, Η. & Χρ. Λυριντζής (επιμ). *Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*. Αθήνα: Θεμέλιο, 73.

του περιβάλλοντος όπου ζουν και αλληλεπιδρούν και των σχέσεων που διαμορφώνουν, τις συλλογικότητές τους— και προφανώς, τις περισσότερες φορές είναι φορείς και μιας συγκεκριμένης και κυρίαρχης, τοπικά, πολιτικής κουλτούρας.

Η ιστορία, η γλώσσα, η οικολογία, η γεωγραφία είναι μερικές μόνο από τις μεταβλητές που συγκροτούν τη συμβολική έννοια του τοπικού. Από την άλλη, οι κοινωνικές ταυτότητες, οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, οι συλλογικότητες, η κοινωνική οργάνωση, οι ιεραρχίες και οι δομές της εξουσίας, η κουλτούρα, οι ιδεολογίες και η κυρίαρχη ιδεολογία, η πολιτική οργάνωση και η πολιτική συμπεριφορά είναι οι μεταβλητές που συγκροτούν την κοινωνική διάσταση του τοπικού.

Προς μια νέα μεθοδολογική προσέγγιση της πολιτικής κοινωνιολογίας του τοπικού

Τα βράδια των εκλογών, όταν περιμένουμε να ακούσουμε τα αποτελέσματα που θα κρίνουν τη διακυβέρνηση της χώρας και οι κάρτες με τα αποτελέσματα αρχίζουν να εμφανίζονται στην οθόνη της τηλεόρασης ή οι εκφωνητές του ραδιοφώνου παρουσιάζουν τα εκλογικά αποτελέσματα ανά νομό, νοιώθουμε σχεδόν σίγουροι ότι σε κάποιους νομούς τα αποτελέσματα είναι σχεδόν δεδομένα και επικεντρώνουμε την προσοχή μας εκεί όπου πιστεύουμε ότι τα κομματικά ποσοστά δεν είναι αναμενόμενα ή δεν παρουσιάζουν κάποια αξιοσημείωτη διαχρονική σταθερότητα. Αλήθεια, ποιος δίνει προσοχή στο εάν το Πα.Σο.Κ. θα είναι πρώτο κόμμα στην Κρήτη ή στην Αχαΐα ή εάν η Νέα Δημοκρατία θα επικρατήσει στη Λακωνία, στην Καστοριά ή στη Μεσσηνία; Οι στατιστικές χρονοσειρές των εκλογολόγων έχουν εντυπωθεί πλέον στη μνήμη μας και στη συνείδησή μας και έχουν μετασηματιστεί σε πολιτικά ή καλύτερα «κομματικά», πλέον, στερεότυπα, αποδίδοντας πολιτικές ταυτότητες στους συμπατριώτες μας που ζουν σε αυτές τις περιοχές. Για παράδειγμα, οι Μανιάτες είναι δεξιοί, οι Κρητικοί σοσιαλιστές και οι Ικαριώτες κομμουνιστές. Και στη Φλώρινα, οι εκλογικές χρονοσειρές δείχνουν μια σταθερή επικράτηση των δεξιών και των επονομαζόμενων λαϊκών κομμάτων. Οι Φλωρινιώτες έχουν αποτυπωθεί στη συλλογική συνείδηση των Ελλήνων ως δεξιοί και είναι μία από τις περιοχές της χώρας την οποία οι ενδιαφερόμενοι για τα εκλογικά αποτελέσματα την έχουν καταχωρήσει στις αναμενόμενες.

Γιατί οι Μανιάτες και οι Φλωρινιώτες είναι δεξιοί; Γιατί οι Κρητικοί είναι σοσιαλιστές; Γιατί οι Ικαριώτες είναι κομμουνιστές⁸⁹; Οι απαντήσεις ή κάποιες λογικές απαντήσεις μπορούν να αναζητηθούν σε προηγούμενα τμήματα αυτού του κειμένου, αλλά δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να είναι απόλυτες και τελεσιδικές. Αποτελούν λογικές συνιστώσες της τοπικότητας. Της τοπικότητας που χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένους τύπους συλλογικής οργάνωσης —οικονομικής, οικογενειακής, πολιτισμικής—, συμβολισμούς, ταυτότητες κάθε τύπου, κουλτούρας και πολιτικής κουλτούρας. Τίποτα από όλα αυτά δεν μπορεί να λειτουργήσει από μόνο του για να ερμηνεύσει τα δεδομένα, αλλά ούτε και να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα: Γιατί ένας τοπικός πληθυσμός συμπεριφέρεται πολιτικά με ένα συγκεκριμένο τρόπο;

Μπορεί στο ερώτημα αυτό να δώσει απαντήσεις και ερμηνείες μία εστιασμένη αλλά μονοδιάστατη επιστημονική προσέγγιση; Μπορεί μία και μόνη επιστήμη με τα θεωρητικά της υποδείγματα και τις μεθόδους της να απαντήσει διεξοδικά; Κατ' αρχήν μπορεί, αλλά μέσα από τη δική της οπτική και στο μέτρο που θα εξαντλήσει το ερευνητικό και το θεωρητικό της οπλοστά-

⁸⁹ Προφανώς και δεν έχουν όλοι οι κάτοικοι των περιοχών που αναφέρθησαν την ίδια πολιτική ή κομματική ταυτότητα. Αλλά συνήθως η εκλογική πλειοψηφία ή άλλοι εκλογικοί συσχετισμοί αποδίδουν κομματικές ή πολιτικές ταυτότητες συλλήβδην στον πληθυσμό μιας γεωγραφικής περιοχής. Ως εκ τούτου, το να χαρακτηρίζεται ο πληθυσμός μια ολόκληρης γεωγραφικής περιοχής με μια συγκεκριμένη ταυτότητα είναι μάλλον άδικο, αλλά μπορεί να εννοηθεί ως λεκτική υπερβολή για να αποδώσει μια γενική τάση και όχι να «σταμπαρεί» έναν πληθυσμό. Αναγνωρίζουμε λοιπόν τις πολιτικές διαφοροποιήσεις του πληθυσμού της κάθε περιοχής και φυσικά δεν αποδίδουμε ταυτότητες στο σύνολό του.

σιο. Αλλά, είναι προφανές ότι μια διεπιστημονική μελέτη θα μπορούσε να προσφέρει μεγαλύτερο όγκο και εύρος δεδομένων, περισσότερες αναλυτικές δυνατότητες και φυσικά μια ποικιλία ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Σήμερα, στις κοινωνικές επιστήμες —και όχι μόνον σε αυτές— η διεπιστημονικότητα είναι κατ' αρχήν ζητούμενη και σε πολλές περιπτώσεις απαιτούμενη. Ωστόσο, κάθε ολοκληρωμένη μελέτη από οποιονδήποτε επιστημονικό κλάδο και αν προέρχεται και που εστιάζει σε ένα ερευνητικό πρόβλημα είναι το ίδιο σημαντική και χρήσιμη όσο και μια διεπιστημονική μελέτη, αφού διαθέτει το πλεονέκτημα της διεξοδικότητας.

Ας δούμε πιο αναλυτικά το παράδειγμα της Φλώρινας. Αρκεί να πούμε ότι η γεωγραφική θέση της Φλώρινας στην πάνω αριστερή πινέζα του χάρτη και η απόστασή της από την Αλβανία και την Π.Γ.Δ.Μ., καθώς και το ορεινό της ανάγλυφο, μπορούν να εξηγήσουν την πολιτική συμπεριφορά των κατοίκων της; Η γεωγραφική θέση δίνει από μόνη της απαντήσεις; Και βέβαια όχι. Θα πρέπει να λάβουμε επίσης υπόψη μας τον πολυσχιδή πολιτισμικό καμβά της περιοχής όπου συνυπάρχουν Έλληνες σλαβόφωνοι, Βλάχοι, Πόντιοι, και Αρβανίτες. Μια περιοχή που η ένταξή της στο Ελληνικό κράτος δεν έχει συμπληρώσει ούτε μια εκατονταετία. Μπορούμε να αγνοήσουμε την τουρκική και τη βουλγαρική κατοχή της περιοχής και τις μάχες του εμφυλίου στους ορεινούς όγκους της Φλώρινας;

Όλα αυτά τα δεδομένα συνιστούν κάποιους από τους παράγοντες που διαμόρφωσαν και συνεχίζουν να διαμορφώνουν τις κοινωνικές και τις πολιτικές ταυτότητες στην περιοχή της Φλώρινας, δημιουργούν συμβολισμούς, νοηματοδοτούν τις συλλογικές δράσεις και τις αλληλεπιδράσεις και διαμορφώνουν αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε τοπική κουλτούρα. Και είναι στη διακριτική ευχέρεια των κοινωνικών επιστημών να εγκύψουν στις εκδοχές της τοπικής συγκρότησης, η κάθε μία από τη δική της πλευρά με όπλα τα θεωρητικά της εργαλεία, τα αναλυτικά της παραδείγματα, τις μεθόδους και τα ερευνητικά της εργαλεία ώστε να αναδειχθούν, να καταγραφούν, να ερευνηθούν και να αναλυθούν όλα τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να εξηγήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές.

Στο ογκώδες πόνημα που ακολουθεί, τίθεται στο επίκεντρο της ερευνητικής προσέγγισης η πολιτική συμπεριφορά ως κοινωνικό και ως πολιτικό φαινόμενο. Ένα φαινόμενο όμως που δεν είναι στιγμιαίο αλλά διαρκές στο χρόνο με συγκεκριμένη χρονική αφητηρία και με συγκεκριμένο χρονικό εύρος εκδήλωσής του. Επίσης πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο διαθέτει πάντα τοπική ταυτότητα είτε πρόκειται για εκλογές που πραγματοποιούνται στην Ελλάδα ή σε κάποια άλλη χώρα είτε πρόκειται για την εκλογική συμπεριφορά ενός πληθυσμού που κατοικεί σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή μιας χώρας. Για την ακρίβεια, μελετάται η εκλογική συμπεριφορά ενός συγκεκριμένου πληθυσμού σε ολόκληρο το χρονικό εύρος της εκδήλωσής της. Η έρευνα ξεκινά από το 1926 οπότε και για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε το έντυπο ψηφοδέλτιο με σταυρό προτίμησης, αντί του αλησμόνητου σφαιριδίου, κατά την εκλογική διαδικασία, και η έρευνα καταλήγει στις πλέον πρόσφατες κοινοβουλευτικές εκλογές αυτές του 2009. Πρόκειται λοιπόν για μια διεξοδική χρονολογικά μελέτη με ιστορικό βάθος που προσφέρει πλήθος συγκριτικών στοιχείων για την ανάγνωση των κοινωνικών και των πολιτικών παραμέτρων του τόπου και των κατοίκων του. Και αυτή ακριβώς η πληρότητα ως προς τον ιστορικό χρόνο και ως προς τα πολιτικά «συμβάντα» συνιστά μία από τις πρωτοτυπίες του πονήματος.

Η συγκεκριμένη μελέτη περιγράφει αναλυτικά την πολιτική συμπεριφορά των κατοίκων της Φλώρινας για όσο χρονικό διάστημα συμμετέχουν σε κοινοβουλευτικές εκλογές. Και από την άποψη αυτή προσφέρει μια ευκαιρία για περαιτέρω αναλύσεις. Ωστόσο, δύο ακόμα βήματα γίνονται με τη χρήση του ίδιου ακριβώς υλικού: η σύγκριση μέσα στο χρόνο και η σύγκριση του τοπικού με το συνολικό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ικανοποιείται η επιστημονική πληρότητα ως προς τη μελέτη του τοπικού αφού το μερικό συγκρίνεται με το ολικό —αναγνωρίζεται άμεσα η

ουσία του τόπου ως υποσύνολο ενός όλου— και αναγνωρίζεται και μελετάται ο ρόλος του χρόνου στην εκδήλωση των τοπικών φαινομένων.

Η πολιτική και η εκλογική συμπεριφορά είναι μορφές κοινωνικής δράσης και ως τέτοιες εμπίπτουν στο γνωστικό και στο ερευνητικό πεδίο της κοινωνιολογίας. Προϋποθέτουν λοιπόν το ερευνητικό συνταίριασμα των εκλογικών αριθμών με στοιχεία κοινωνικών χαρακτηριστικών, μορφές συλλογικών δράσεων, με κοινωνικές παραμέτρους που αποδίδουν «ποιότητες» στα εκδηλωμένα κοινωνικά φαινόμενα, με κοινωνικούς συμβολισμούς —εθνικούς, πολιτισμικούς, ιστορικούς, γλωσσικούς κ.λπ.— με κοινωνικές ταυτότητες και με ιδεολογικά σχήματα. Όλα αυτά συγκροτούν γνωρίσματα του κοινωνικού γίνεσθαι και των κοινωνικών σχηματισμών και την κουλτούρα που «κυριαρχεί». Έτσι ικανοποιείται και η τρίτη υπόσταση του τόπου, η κουλτούρα. Και είναι πάντα ένα σοβαρό πρόβλημα για κάθε ερευνητή το πώς θα συνταιριάσει όλα αυτά τα δεδομένα —διατηρώντας την αναγκαία πολυμεταβλητότητα χωρίς να αναγκαστεί να την κατακερματίσει— με τον κύριο όγκο των δεδομένων —εκλογικά αποτελέσματα— που υπηρετούν τη λύση στο ερευνητικό του πρόβλημα.

Στο σημείο αυτό κάνει την εμφάνισή της η δεύτερη σημαντική πρωτοτυπία της συγκεκριμένης εργασίας. Η χρήση του τοπικού Τύπου ως καμβά αποτύπωσης των κοινωνικών παραμέτρων που χαρακτηρίζουν τον τόπο. Πρόκειται για μια μεθοδολογική επιλογή η οποία έχει το πλεονέκτημα να συμπυκνώνει τα αποτυπώματα των κοινωνικών ταυτοτήτων του τόπου, την κουλτούρα του και την πολιτική του κουλτούρα σε μια και μόνη δεξαμενή δεδομένων. Ο τοπικός Τύπος, ακριβώς γιατί είναι τοπικός και άρα απευθύνεται σε ένα αριθμητικά πεπερασμένο κοινό, το οποίο αναζητά στις σελίδες του πράγματα που το ενδιαφέρουν, δεν μπορεί, για να είναι ελκυστικός, παρά να χρησιμοποιεί επικοινωνιακούς κώδικες, στοιχεία κουλτούρας και κοινωνικών ταυτοτήτων που να είναι οικεία στον πληθυσμό όπου απευθύνεται. Άρα στον τοπικό Τύπο αποτυπώνονται με ξεκάθαρο ή λιγότερο ξεκάθαρο τρόπο όλα αυτά τα κοινωνικά και τα πολιτικά δεδομένα —τα οποία μετασχηματίζονται στη μελέτη σε μεταβλητές— που είναι απαραίτητα ώστε να μελετηθεί διεξοδικά η πολιτική συμπεριφορά του συγκεκριμένου πληθυσμού.

Οι μεθοδολογικές επιλογές του ερευνητή φαίνεται να υπηρετούν με συνέπεια τόσο τα ερευνητικά του προβλήματα όσο και τις επιστημολογικές του προσεγγίσεις. Τα μεθοδολογικά εργαλεία της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης, της εκλογικής γεωγραφίας και της πολιτικής και της κοινωνικής ιστορίας δένουν άρτια μεταξύ τους και έρχονται επίσης να συνδυαστούν δημιουργικά και με την επιλογή της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου που χρησιμοποιήθηκε για την ταξινόμηση και την ανάλυση των κειμένων του τοπικού Τύπου. Με άλλα λόγια, οι συγκεκριμένες μεθοδολογικές επιλογές καλύπτουν όλο το εύρος των υπό εξέταση παραμέτρων που συνθέτουν την ερμηνεία της πολιτικής συμπεριφοράς των κατοίκων της Φλώρινας.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το συγκεκριμένο πόνημα συμπυκνώνει μια ολοκληρωμένη ερευνητική προσέγγιση της κοινωνικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται από ένα συγκεκριμένο πληθυσμό που ζει σε ένα συγκεκριμένο τόπο. Κατ' αρχήν, λοιπόν, δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στο πεδίο της κοινωνιολογίας. Εξετάζεται, όμως, η πολιτική συμπεριφορά —εμπίπτει λοιπόν επιστημολογικά και στο ευρύτερο πεδίο της πολιτικής επιστήμης—, μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας και, υπό αυτήν την έννοια, εμπίπτει στο πεδίο της πολιτικής κοινωνιολογίας αφού εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο συγκεκριμένοι κοινωνοί —με συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, κοινωνική ταυτότητα και κουλτούρα— σχετίζονται με το εξουσιαστικό φαινόμενο ως προς τις επιλογές τους για τη διακυβέρνηση της χώρας. Στον κοινωνικό μικρόκοσμο του τόπου, στην τοπική κοινωνία αναδύονται παράμετροι και συνιστώσες που δεν μπορούν παρά να χαρακτηρίζουν ή να επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά. Η ιστορία του τόπου —η τοπική ιστορία, κοινωνική, πολιτική και οικονομική—, η πολιτισμική σύνθεση του πληθυσμού, η κουλ-

τούρα του όπως και η πολιτική του κουλτούρα, η δύναμη που ασκούν στον πληθυσμό οι κοινωνικές ταυτότητες και οι εκρέουσες συνειδήσεις —ακόμα και το σθένος της εθνικής συνείδησης—, στοιχεία της γεωμορφολογίας και της πολιτικής γεωγραφίας συνθέτουν ένα δυναμικό παζλ δεδομένων και παραμέτρων που για να συναρμολογηθεί θα απαιτούσε τη συνδρομή πολλών ειδικών επιστημόνων από διαφορετικά μετερίζια. Ωστόσο, η επιλογή του χρονικού και συνάμα του ιστορικού εύρους της μελέτης, καθώς και η επιλογή του τοπικού Τύπου ως δεξαμενή εκροής δεδομένων που σχετίζονται με το σύνολο σχεδόν των κοινωνικών, των πολιτισμικών και των ιστορικών συνιστώσων του τόπου, μπορούν να καλύψουν εν μέρει το πλέγμα των κοινωνικών συνθηκών και των παραμέτρων που απαιτεί η παρούσα ανάλυση.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι τρεις βασικές συνιστώσες του τόπου —ο χρόνος, η κουλτούρα και ο γεωγραφικός προσδιορισμός— βρίσκουν την ιδανική μεθοδολογική τους αποτύπωση τόσο στην εκλογική γεωγραφία και στις εκλογικές χρονοσειρές, στη σύγκριση μεταξύ του μερικού και του ολικού και στη σύγκριση εντός μιας συγκεκριμένης και πλήρους ιστορικής διαδρομής όσο και στη μελέτη του τοπικού Τύπου ως εκφραστή της κουλτούρας, των κοινωνικών και πολιτικών ταυτοτήτων και της τοπικής κοινωνικής οργάνωσης.

Βιβλιογραφία

- Abrams, D. & Hogg, M. A. (1990). *Social identity theory: constructive and critical advances*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Allen, J. (2003). *Lost Geographies of Power*. Malden, MA: Blackwell.
- Almond, G. (1956). Comparative Political Systems, σ.σ. 34-42. In: H. Euclau et al. *Political Behavior. A Reader in Theory and Practice*. Glencoe: The Free Press.
- Almond, G. (1960). Introduction: The functional approach to politics. In: G. Almond (eds) *The politics of developing areas*. Princeton: Princeton University Press.
- Almond, G. Powell, G.B. (1984). *Comparative politics today: a world view*. Boston: Little Brown.
- Almond, G. Verba, S. (1989). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*, 3rd edition, London: Sage.
- Althousser, L. (1976). *Θέσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Archer, J.C. and Shelley, F.M. (1985) Theory and methodology in political geography, in M. Pacione (ed.), *Progress in Political Geography*. Dover, NH: Croom Helm.
- Archer, J.C. and Taylor, P.J. (1981). *Section and Party: A Political Geography of American Presidential Elections, from Andrew Jackson to Ronald Reagan*. Chichester and New York: Research Studies Press.
- Beer, S.M. & Ulam, A. (1958). *Patterns of Government*. New York: Random House.
- Bijker WE, Hughes, T.P. and Pinch, P. (1987). (eds) *The social construction of technological systems*. Cambridge: MIT Press.
- Binder, A.J. and Cheyne, A. (2010). Cosmopolitan Preferences: The Constitutive Role of Place in American Elite Taste for Hip-Hop Music 1991-2005. *Poetics*, 38, 336-364.
- Brandenburg, A. M., & Carroll, M. S. (1995). Your place or mine?: The effect of place creation on environmental values and landscape meanings. *Society and Natural Resources*, 8, 381 – 398.
- Cambell, A., Converse, P.E., Miller, W., Stokes, D.L. (1960). *American Voter*. New York: John Willey.
- Campbell, A., Kahn, D., Gurin, P., Miller, W.E. (1954). *The voter decides*. Chicago: Row Peterson.
- Capel, H. (1996). Institutionalization of geography and strategies of change, σσ. 66-94. In J. Agnew, D.N. Livingstone and A. Rogers (eds), *Human Geography: An Essential Anthology*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Capozza, D. & Brown, R. (2000). *Social identity processes: trends in theory and research*. London: Sage.
- Casey, E. S. (1996). How to get from space to place in a fairly short stretch of time: Phenomenological prolegomena. In S. Feld & K. H. Basso (Eds.), *Senses of place* (pp. 13 – 52). Santa Fe, NM: School of American Research Press.
- Casey, E.S. (1993). *Getting Back into Place: Towards a Renewed Understanding of a Space – World*. Bloomington: University of Indiana Press.

- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press.
- Castoriadis Cornelius (1973). *L' Institution imaginaire de la societe*. Paris: Seuil.
- Coleman, J.S. (1993). The rational reconstruction of society. *American Sociological Review*, 58, 1-15.
- Conover, P.J. and Feldman, S. (1984). Group Identification, Values and the Nature of Political Beliefs. *American Politics Quarterly*, 12(2), 151-175.
- Cox, K.R. (1969). The voting decision in a spatial context. *Progress in Geography* 1, 81-117.
- De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Demertzis, N. (1985). *Cultural Theory and political culture. New directions and proposals*, διδακτορική διατριβή, Lund.
- Dupuis, E.M. and Vandergeest, P. (1996). *Creating the Countryside: The Politics of Rural and Environmental Discourse*. Philadelphia: Temple University Press.
- Elias N. (1996). *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*. Μτφρ. Θ. Λουπασάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Entrikin, J.N. (1991). *The Betweenness of Place: Towards a Geography of Modernity*. London: McMillan.
- Feld, S. and Basso, K.H. (eds) (1996). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Fiske, S. & Taylor, S. (1984). *Social Cognition*. New York: Random House.
- Gellner E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Μτφρ. Δ. Λαφαζάνη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gieryn, T.F., (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology* 26, 463-496.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Allen Lane.
- Goguel, F. (1952). *Géographie des élections françaises de 1870 a 1951*, Paris: Armand Colin.
- Gransow, V & Offe, C. (1988). Πολιτική κουλτούρα και κυβερνητική πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας. *Λεβιάθαν*, 1, 99-117.
- Gross, P. (2002). Media and political society in Eastern Europe', in Mass Media and Democratisation in Eastern Europe. *Media Development* 1, WACC, www.wacc.org.uk.
- Gudgin, G. and Taylor, P.J. (1979). *Seats, votes and the spatial organization of elections*. London, Pion.
- Häkli, J. (2003). To discipline or not to discipline, is that the question? *Political Geography*, 22, 657-61.
- Harrop, M. Miller, W.L. (1987). *Elections and Voters: A comparative introduction*. Basingstoke: Macmillan.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge: Blackwell.
- Hastie, R. (1981). Schematic principles in human memory. In: E. Higgins, C. Herman & M. Zanna (Eds). *Social Cognition: The Ontario Symposium*. Vol. 1, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Herring, G. (2006). Τα Πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, (1821-1936), τόμος Β', Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Hillier, B. and Hanson, J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, A. (1995) The fragmented world of symbolic forms: reflections on Pierre Bourdieu's sociology of culture, in: C. W. Wright (Ed.) *The Fragmented World of the Social: essays in social and political philosophy*, pp. 184-201, Albany, NY: State University of New York Press.
- Howard, J. W. & Rothbart, M. (1980). Social categorization and memory for in-group and out-group behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 301-310.
- Howitt, R. (1998). Scale as a relation: musical metaphors of geographical scale, *Area*, 30, 49-58.
- Huckfeldt, R. and Sprague, J. (1995). *Citizens, politics and social communications: information and influence in an election campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunter, J. A., Platow, M. J., Howard, M. L., & Stringer, M. (1996). Social identity and intergroup evaluative bias: realistic categories and domain specific self-esteem in a conflict setting. *European Journal of Social Psychology*, 26, 631-647.
- Johnston, R.J., Shelley, F.M. and Taylor, P.J. (eds.) (1990). *Developments in electoral geography*. London: Routledge.
- Johnston, R.J. and Pattie, C.J. (2006). *Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, K., Johnston, R.J. and Pattie, C.J. (1992). People, places and regions: exploring the use of multi - level modelling in the analysis of electoral data. *British Journal of Political Science* 22, 343-380.
- Kaplan, D. H. and Häkli, J. (2002) *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Kavanagh, D. (1990). *Politics and Personalities*. London: Palgrave Macmillan.
- Key, V.O. (1949). *Southern politics in state and nation*. New York: Alfred Knopf.

- Kitchin, R.M. (1994). Cognitive maps: What are they and why we study them? *Journal of Environmental Psychology*, 14, 1-19.
- Lamont, M. and Molnar, M., (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28, 167-195.
- Lane, R. (1992). Political culture: residual category or general theory? *Comparative Political Studies*, 25, 362-87.
- Latour, B. (1996). *Aramis or the love of technology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lefebvre, H. (1973). *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. Allison & Busby.
- Livingstone, D.N. (1993). *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*. Oxford: Blackwell.
- Macridis, R. (1961). Interest Group in Comparative Politics. *Journal of Politics*, 23(1), 25-45.
- Maisonneuve, J. (1977). *Introduction a la Psychosociologie*. Paris: PUF.
- Marston, S.A. (2000). The social construction of scale. *Progress in Human Geography*, 24, 219-42
- Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour*, London: Macmillan.
- Mayer, N., Perrineau, P., Boy, D.Cautres, B. (2005). *Εκλογική συμπεριφορά. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, Αθήνα: Σαββάλας.
- McGuire, W. (1986). Attitudes and attitude change. In: G. Lindzey & E. Aronson (Eds). *Handbook on Social Psychology*. Vol. 2, New York: Random House.
- Miller, B.A. (2000). *Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Miller, W. L. (1977). *Electoral Dynamics in Britain since 1918*. London: Macmillan.
- Mitchell, K. (1997). Different diasporas and the hype of hybridity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, 533-53.
- Moscovici, S. (1998). *Psychologie Sociale*. Paris: PUF.
- Nicolacopoulos, I. (2005). *Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues*. *West European Politics*, 28(2), 260 - 278.
- Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley.
- Pachucki, M.A., Pendergrass, S., Lamont, M., (2007). Boundary processes: recent theoretical developments and new contributions. *Poetics*, 35, 331-351.
- Paletz, D.L. and Lipinski, D. (1994). Political culture and political communication. *Working Paper 92*, Barcelona.
- Pollis, A. (1977). The impact of traditional cultural patterns on Greek politics. *The Greek Review of Social Research*, 29, 1-24.
- Pye, L. (1995). Political Culture. In S. Lipset (ed) *The Encyclopaedia of Democracy*. London and New York: Routledge.
- Relph, E. (1976). *The placelessness of place*. London: Pion.
- Reynolds, K. J., Turner, J. C., & Haslam, S. A. (2000). When are we better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 64-80.
- Rosch, E. (1987). Principles of categorization. In: E. Rosch & B. Lloyd (Eds). *Cognition and categorization*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rosenbaum, Walter A. (1975). *Political Culture*. New York: Praeger.
- Rotenberg, R. and McDonough, G. (1993) (eds) *The cultural meaning of urban spaces*. Westport: Bergin & Garvey.
- Schama, S. (1995). *Landscape and Memory*. New York: Vintage.
- Sellers, J.M. (1998). Place, post-industrial change, and the new left. *European Journal of Political Research*, 33, 187-217.
- Semken, S. and Butler Freeman, C. (2008). Sense of Place in the Practice and Assessment of Place-Based Science Teaching. *Science Education*, 92, 1042 - 1057.
- Sharp, E. (Ed). (1999). *Culture Wars and Local Politics*. Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Shelley, F. M., Archer, J. C., Davidson, F. M. and Brunn, S. D. (1996). *Political geography of the United States*. New York: Guilford.
- Sherif, M. (1956). *An Outline of Social Psychology*. New York: Harper.
- Siegfried, A. (1913). *Tableau politique de la France de l' ouest*. Paris : A. Colin.
- Soja, E.W. (1989). *Post-modern Geographies: The reassertion of space in critical theory*. London: Verso.
- Sorkin, P. (1999). Introduction: Traffic in Democracy. In: J. Copjec and P. Sorkin (eds) *Giving Ground: The politics of Propinquity*, pp. 1-5, New York: Verso.

- Steele, F. (1981). *The sense of place*. Boston: CBI Publishing.
- Stephanides, I. D. (2007). *Stirring the Greek nation: political culture, irredentism and Anti-americanism in Post War Greece, 1945-1967*. Cornwall: Ashgate.
- Stoetzel, J. (1943). *Theorie des opinions*. Paris: PUF.
- Tajfel, H. & Fraser, C. (eds.) (1978). *Introducing Social Psychology*. Harmondsworth: Penguin.
- Tajfel, H. (1978). *The Social Psychology of Minorities*. Minority Rights Group.
- Tingsten, H. (1937). *Political behavior: studies in election statistics*. London: PS King and Son.
- Tsoukalas, C. (2002). The Irony of Symbolic Reciprocities. The Greek Meaning of 'Europe' as a Historical Inversion of the European Meaning of Greece. In: M. af Malmborg and B. Strath (eds). *The Meaning of Europe*. Oxford: Berg, 27-50.
- Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187-204.
- Verba, S., (1996). The Citizen as Respondent. *American Political Science Review*, 90(1).
- Walter, E.V. (1988). *Placeways: A Theory of Human Environment*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Weick, K.E. (2001). *Making Sense of the Organization*. Oxford: Blackwell.
- Williams, D. R., Patterson, M. E., Roggenbuck, J. W., & Watson, A. E. (1992). Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences*, 14, 29 – 46.
- Βεντούρης, Ν. (1977). *Πολιτική Κουλτούρα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Βερναρδάκης, Χρ. (2009). Από το δικομματισμό στον πολυκομματισμό; Η ιδεολογική και πολιτική γεωγραφία του νέου κομματικού συστήματος, στο Γ. Κωνσταντινίδης, Ν. Μαραντζίδης, Τ. Παπάς, (2009). *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα. Οι σύγχρονες εξελίξεις*. Αθήνα: Κριτική, 133-148.
- Βερναρδάκης, Χρ. (2007). Κοινωνικές συμμαχίες και εκλογικοί συσχετισμοί. Τα αποτελέσματα των εκλογών του 2007 και οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις του στο κομματικό σύστημα, στο Χρ. Βερναρδάκης (επιμ.) *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σαββάλας.
- Βερναρδάκης, Χρ. (2008). Ιδεολογικές αξίες, πολιτικές στάσεις και ηγεμονία. Οι «ασυρρές μεταβλητές» της πολιτικής και εκλογικής συμπεριφοράς στη συγκυρία των βουλευτικών εκλογών του 2007. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31.
- Βούλγαρης, Γ. (2008). *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Πόλις.
- Δεμερτζής Ν. (1996). *Ο λόγος του εθνικισμού*. Αθήνα - Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Δεμερτζής, Ν. (1990). Η ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του '80. Στο: Νικολακόπουλος, Η. & Χρ. Λυριντζής (επιμ). *Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Δεμερτζής, Ν. (1990). *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Διαμαντούρος, Ν. (2000). *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δώδος, Δ. (1994). *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων: Μειονοτικά κόμματα στη Νότια Βαλκανική, Ελλάδα, Βουλγαρία, Αλβανία*. Αθήνα.
- Καράτος, Φ.Κ. (2002). Μια επαναστατική προοπτική: η ανασυγκρότηση της Βιολογίας και η σύγκλιση της με την Ιατρική. (μτφρ. Β. Βακάκη). Στο Η. Stefansson (ed.) *Το μέλλον των Βιοεπιστημών*, (σσ. 11-32). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Καφετζής, Π. *Πολίτες, πολιτική και πολιτική κουλτούρα στην Ελλάδα, 1985-1990*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.
- Κριμπίας, Κ.Κ. (2009). *Δαρβινισμός και η ιστορία του έως τις μέρες μας*. Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Λέκκας Π. (1992). *Η εθνικιστική ιδεολογία*. Αθήνα: Μνήμων.
- Μαρατζίδης, Ν. (1997). *Οι μικρές Μόσχες. Πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μοράνζ, Μ. (1998) *Ιστορία της μοριακής βιολογίας*. (μτφρ. Λ. Λάκκα). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μουζέλης, Ν. (1994). *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Νικολακόπουλος, Η. (2000). *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, γ' έκδοση, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987). *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας. Πολιτική κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσουκαλάς, Κ. (1999). *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών*. Αθήνα: Θεμέλιο.